

Zsolnai Anikó:
KÖTŐDÉS ÉS PEDAGÓGIA
Bölcsészdoktori értekezés

Szeged, 1986.

TARTALOM

BEVEZETÉS	4
A KÖTŐDÉS FILOZÓFIAI ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE	6
I. A kötődés fogalmáról	6
II. A kötődés természetéről	8
III. A kötődés irányáról	16
IV. Következtetések	20
A KÖTŐDÉS VIZSGÁLATA A PSZICHOLÓGIÁBAN ÉS AZ ETOLÓ- GIÁBAN	22
I. A kötődés eredetét, okát magyarázó elméletek	22
II. Az állatok korai társas viselkedését megfi- gyelő vizsgálatok	26
1. Az imprintingről	26
2. Kötődés az állatoknál	30
III. Az emberi kötődések vizsgálata	35
1. A kötődés kialakulása csecsemő és kisgyer- mekkorban	35
2. A kötődés alakulása a kisgyermekkor kö- vetően	50
IV. A szorongásos kötődés	52
1. A szorongásos kötődést kiváltó körülmé- nyek	52
2. A szorongásos kötődés és a különböző gyer- mekkori félelmek kapcsolata	55

3. Túlzott függőség	59
V. A gyermekkori kötődések alakulása az egyik szülő halála esetén	61
1. Különböző életkorú gyermekek reagálása a bekövetkezett halálesetre	62
2. A gyermekekben kialakuló pszichés zavarok az egyik szülő halálát követően	64
3. A gyermekkorbán átélt gyász és a felnőttkorban jelentkező pszichés rendelleneségek összefüggése	65
VI. A kötődéssel ellentétes folyamat: elkülönülés	67
VII. Következtetések	68
A KÖTÖDÉST KÖZVETVE VIZSGÁLÓ PSZICHOLÓGIAI ÉS PEDAGÓGIAI KUTATÁSOK	71
I. A csoporthoz tartozás, a csoporton belüli kapcsolatok vizsgálata	73
II. A szervezeten belüli kapcsolatok, kötődések feltárása	76
III. Következtetések	78
A PEDAGÓGIAI KUTATÁSOK LEHETŐSÉGE A KÖTÖDÉSEK VIZSGÁLATÁBAN	80
I. Az emberek közötti kötődések vizsgálata kiskorúakban és serdülőkorban	81
II. A pozitív értékekhez való kötődések kialakítása gyermekkorban	82
ÖSSZEFOGLALÁS	84
IRODALOM	86

"Intimate attachments to other human beings are the hub around which a person's life revolves not only when he is an infant or a toddler or a schoolchild but throughout his adolescence and his years of maturity as well, and on into old age. From these intimate attachments a person draws his strength and contributes, he gives strength and enjoyment which current science and traditional wisdom are at one."

(Bowlby 1980)

BEVEZETÉS

Jelen disszertáció arra vállalkozik, hogy áttekinthesse és elemezze az emberi kötődéseket vizsgáló kutatások eddigi eredményeit. Mivel a probléma főként a fejlődépszichológia és a szociálpszichológia tárgykörébe tartozik, joggal merülhet föl a kérdés, hogy mi szüksége van a pedagógiának mindezen eredmény ismeretére. A bevezetésben erre próbálunk választ adni.

A kisgyermekkor szocializációjának - amely során a gyermek megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedési módokat - fő színtere a család. A családon belül főként az anya személyisége határozza meg gyermeke testi és pszichés fejlődését. A különböző pszichológiai iskolák a szülő és gyermek közötti bonyolult interakciós folyamatból mást-mást emelnek ki mint a személyiségfejlődést döntően befolyásoló tényezőt, abban azonban mindannyian egyetértenek, hogy a gyermek szüleihez való erős kötődése, ill. ennek hiánya meghatározza későbbi fejlődését. Mivel a kötődés a személyiségfejlődésben jelentős szerepet tölt be, a pedagógiának nagyon oda kell figyelnie e folyamat alakulására. A másik jelenség, amely szintén felhívja a pedagógiai kutatások figyelmét a gyermekkor kötődésekre a serdülő-ifjú- és felnőttkori deviancia. Ennek legmélyebb gyökereit a szocializáció folyamatában bekövetkezett hibákban találjuk meg. Ilyen hibákat okozó té-

nyezők lehetnek: az egyik vagy mindkét szülő hiánya, a válás, a szülők és a gyerek közötti szeretet kapcsolat hiánya, a gyermek teljes elhanyagolása, az állami gondozásba vétel, a testvérek közötti viszály. A különböző vizsgálatok (pl. György 1967; Levendel-Mezei 1972) mind azt mutatják, hogy a deviáns magatartások különböző formái - kriminalitás, alkoholizmus, mentális zavarok - végső soron a problémátikus szülő-gyermek kapcsolatra vezethetők vissza. Valószínű, hogy a szülők és gyerekeik közti kötődések hiánya, ill. elégtelensége nagymértékben hozzájárul egyes deviáns magatartások kialakulásához.

A gyermekkori szocializáció másik fő színtere az iskola, amely napjainkban egyre több feladatot kénytelen átvállalni a családtól. A gyerekek idejük nagy részét az iskolában töltik, így az itt kialakuló kötődések - amelyek létrejöhetnek pedagógus és diák, diák és diák között - szintén nagy szerepet játszanak a gyerekek személyiségfejlődésében.

A pedagógiai kutatások még nem fordítottak kellő gondot a gyerekkori kötődések vizsgálatára, a kötődés nevelő hatására. Ezért dolgozatunkkal arra vállalkozunk, hogy az emberi kötődéseket elemző kutatások áttekintésével megalapozzuk a gyerekkori kötődéseket feltáró pedagógiai vizsgálatok elméleti előkészítését.

A KÖTŐDÉS FILOZÓFIAI ANTROPOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE

Ebben a fejezetben a kötődés lényegét próbáljuk megragadni. Ez nem könnyű feladat, hisz a témával foglalkozó kutatók eddig főként az emberi és állati kötődések eredetét, kialakulását vizsgálták. Ezért nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre a kötődés természetéről.

I. A kötődés fogalma

Az átnézett és elemzett szakirodalom alapján a kötődés három meghatározását közöljük. A Pszichológiai Értelmező Szótár a fogalmat csak mint a fiúnak anyjához fűződő kötődését tárgyalja. "A fiúgyermeknek anyjához kapcsolódó túl szoros érzelmi kötődése, amely a pszichoanalitikus irányzat szerint szexuális alapjellegű. (Oedipus-komplexus)". Ez a meghatározás teljesen használhatatlan, hisz csak egyetlen problémára koncentrál, s így teljesen szűk az érvényességi köre. Egy lényeges elemet viszont hangsúlyoz, miszerint a kötődés szoros érzelmi kapcsolat. A következő definíció Bowlby-tól (1969) származik, aki ma az egyik legnagyobb szaktekintély e témában. Szerinte a "kötődés közelség keresése és fenntartása egy másik emberrel." Ez már pontosabb meghatározás, de nagy hibája, hogy csak az emberi kapcsolatokra korlátozza a kötődést. Holott tárgyakhoz, állatokhoz, növényekhez és értékekhez is erős kö-

telék fűzhet bárkit. Harmadik forrásunk a Magyar Értelmező Kéziszótár. Ebben a következőket találjuk a kötődésről. "Az a folyamat, tény, ill. állapot, hogy valami kötődik, kapcsolódik valamihez.; kötődik valakihez: érzelmi kapcsolat fűzi hozzá." Tehát ez az értelmezés is érzelmi kapcsolatnak tekinti a kötődést, de annak irányáról, intenzitásáról nem mond semmit.

Mivel ezek a definíciók, ill. értelmezések vagy leszűkítik a fogalmat, vagy nem elég pontosak, szükségesnek tartjuk egy új meghatározás bevezetését. Heller Ágnes (1978) nyomán szerintünk kötődni annyi, mint erősen involválva lenni. Az involváció tárgyai a következők lehetnek: emberi személyek, közösségek pl. Ady és Léda kapcsolata, Platón kötődése a halott Szókratészhez, Wittgensten kötődése a Cambridge-i Trinity College-hoz; más élő rendszerek (állatok, növények, ökoszisztémák) pl. Lorenz kötődése az általa kitenyészített kutyához, Csontváry kötődése a cédrusokhoz, Egry kötődése a Balatonhoz; értékek pl. G. Bruno ragaszkodása a gondolkodás szabadságához, Gandhi végső-kig kitartó kötődése az erőszakmentességhez; érték-tárgyak pl. Miro kötődése a Barcelonában lévő Güell park padjaihoz, Veres Péter ragaszkodása a népi öltözékekhez. E definíció azért tűnik használhatónak, mert egyrészt kiszélesíti a kötődés irányát, másrészt hangsúlyozza annak erős involváltságát.

II. A kötődés természetének vizsgálata

A fenti meghatározások mindegyike kifejezi, hogy a kötődés valamilyen érzelmi kapcsolat. Nézzük meg ezt az állítást közelebbről is. Heller Ágnes (1978) az érzéseket antropológiai szempontból a következőképpen csoportosítja: készttetéses érzések (drive-érzések), affektusok, orientációs érzések, voltaképpeni emóciók (kognitív-szituacionális érzések), karakter-, ill. személyiségérzések, hangulatok.

- A készttetésérzések az organizmus jelzései. Azt jelzik, hogy a biológiai homeosztázist a felborulás veszélye fenyegeti. A faj biológiai fenntartása szempontjából elengedhetetlenek, és egyik drive kielégítése nem helyettesíthető a másik kielégítésével. Pl. ha fáradt vagyok, hiába eszem: ettől ugyanolyan fáradt maradok.

- Az affektusok csoportjába olyan érzések tartoznak, mint pl. a félelemaffektus, dühaffektus vagy a vidámság és szomorúság affektusai. Közös jellemzőjük, hogy mindannyian kifejezők: mimikában, hanghordozásban, gesztusokban. De erős affektusok esetében az egész test kifejezővé válik. Az affektusexpressziók nem tanultak. Már Darwin is megemlíti egy vak és süketnéma lányt, akinek ugyanolyan félelem,-düh,-vidámságexpressziói voltak, mint bárki másnak. Az affektuskifejezések spontánok. Vannak olyan mozzanataik, amelyek akaratlanul is egyáltalán nem idézhetők elő pl. elsápadás, elpirulás. A készttetésérzésekkel szemben az affektusok

elnyomhatják egymást. Pl. a düh vagy kíváncsiság elnyomhatja a félelmet.

- Orientációs érzés minden igen-ézés és nem-ézés. Pl. a meggyőződés tipikus igen-ézés. (Érzem, hogy így van. Érzem, hogy tudom ezt.) Ezek az érzések egyáltalán nem születnek velünk. Egyedüli, kizárólagos forrásuk a tapasztalat. Külön kell szólnunk az orientációs érzelmekről, amelyek nem ugyanabba a csoportba tartoznak, mint az orientációs érzések általában, de rokonságot tartanak velük. Ezek az orientációs érzelmek: a szeretet és a gyűlölet (rokonszenv-ellenszenv, vonzalom-averzió). Ezek irányítanak bennünket abban, hogy kivel kívánatos számunkra az együttlét, ill. kivel nem. Heller (1978) szavaival "A szeretet a másik emberre mint személyiségre vonatkozó igen-ézés, a gyűlölet a másik emberre mint személyiségre vonatkozó nem-ézés. Az orientációs érzelmek az orientációs érzések rokonai azért is, mert forrásuk ugyancsak a tapasztalat, ismeret. Az anyai szeretet nem az úgynevezett anyai ösztönből ered, ösztönmaradványnak ebben csak az újszülött szoptatása tekinthető, de ennek a szeretethez mint orientációs érzéshez semmi köze nincsen (semmiben sem orientál). Az anyai szeretet is, mint minden szeretet, társadalmi előírásoktól vezetett és szabályozott ézés (olyan primitív társadalmakban, melyekben a kisgyermeket előírászerűen adoptálják, ez az ézés az adoptáló anyában alakul ki." Érdekes gondolatmenet, később majd meglátjuk, hogy mit állítanak

ezzel kapcsolatosan a pszichológiai vizsgálatok.

- A voltaképpeni emóciók az orientációs érzésekhez hasonlóan tisztán társadalmiak. Nem mindenkor létezett pl. az alázat, áhitat, függetlenségi vágy érzése. Sőt az ugyanazt a funkciót betöltő emóciók érzéstartalma pl. intenzitása is változó. Mást jelentett a szerelem az ókorban és mást a XX.században. Ezen kívül egy ember ugyanazon emóciói is különbözők: más Rómeó szerelme Róza illetve Júlia iránt. A fenti következtetések alapján Heller (1978) szerint feltételezhetjük, hogy "a késztetésérzések és az affektusok mindig létezni fognak, és lényegében ugyanolyanok lesznek, míg az emberiség létezik. Ugyanakkor nem feltételezhetjük, hogy minden jelenleg létező emóció a jövőben is szükségképpen létezni fog."

- A karakter,-ill. személyiségérzések érzésszokások. Ha hasonló körülményekre, szituációkra, történésekre azonos vagy hasonló érzésekkel reagálunk, ezeket a reakciótípusokat megszokjuk, vagy ha érzelmi reakciótípusainknak vannak megrögzött, tipikus formái, akkor karakterérzésekkel, ill. személyiségérzésekkel állunk szemben.

- Hangulataink (pl. a nyugtalanság vagy a feldobottság állapota) hosszabb-rövidebb ideig állnak fenn, és mindig konkrét szituációból fakadnak vagy ahhoz kapcsolódnak. Ugyanannak a személynek a szituációtól függően a legkülönbözőbb tartós vagy kevésbé tartós hangulatai lehetnek.

Áttekintve e hatféle érzéscsoportot, úgy tűnik, a kötődés az orientációs érzelmek csoportjába tartozik, de mint azt látni fogjuk a pszichológiai elemzések során, a drive-érzések ugyancsak fontos szerepet játszanak kialakulásában.

A kötődés az orientációs érzelmek közül a szeretet fogalmával sok hasonlóságot mutat. A szeretet lényegét, irányát eddig talán legjobban Erich Fromm (1985) tudta megragadni. A következőkben az ő gondolatmenetét követjük.

1. "A szeretet mint válasz az emberi lét kérdéseire"

Miért törekszik minden ember szoros érzelmi kötődések kialakítására? Erre minden szeretetelmélet csak akkor tud választ adni, ha az ember, az emberi lét lényegéből indul ki. Az állatoknál is megtaláljuk az érzelmi kötődést, de az jobbára ösztönviláguk részét alkotja, szemben az emberrel, akinél ennek az ösztönvilágnak csak a maradványai működnek. "Az ember tudatos lény. Tudomása van önmagáról, embertársairól, múltjáról és jövőjének lehetőségeiről. Ez a tudomása önmagáról mint elkülönült entitásról, rövid élettartamának és annak a ténynek a tudata, hogy akaratlanul született meg és akarata ellenére meg fog halni, hogy tehetetlen a természet és a társadalom erőivel szemben - minden elkülönült, elszigetelt létét kibírhatatlan börtönné teszi. Elkülönültnek lenni annyi, mint elvágva lenni minden lehetőségtől, hogy emberi képességeinket kifejleszthessük. Az embernek tehát az a legmélyebb szük-

séglete, hogy legyőzze elkülönültségét, hogy kiszabaduljon magánya börtönéből. Az ember minden korban és minden kultúrában egy és ugyanazon kérdéssel kerül szembe: hogyan győzze le az elkülönültséget, hogyan valósítsa meg az egyesülést, hogyan haladjon meg az egyéni életet és olvadjon egybe a világegyetemmel. A kérdésre a válasz lehet állatimádat, emberáldozat vagy katonai hódítás, tobzódás az élvezetekben, aszketikus lemondás, megszállott munka, művészi alkotás, istenszeretet. Mégis a teljes válasz a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik: a szeretetben." (1985) A szeretet nem passzív érzelem, hanem cselekvő tevékenység. Szeretni elsősorban annyi, mint adni, nem pedig kapni. A szeretet cselekvő jellegét bizonyítja az is, hogy mindig, minden formájában tartalmaz bizonyos alapelemeket. Ezek a törődés, a felelősség, a tisztelet és az ismeret. A törődés jelenlétét a szeretetben legjobban az anyai szeretet igazolja. A gondoskodás és a törődés maga után vonja a szeretet egy másik aspektusát, a felelősséget. Felelősnek lenni annyi, mint megfelelni egy másik ember kimondott vagy kimondatlan igényeinek. Ez a felelősség anya és gyermeke között részben a testi, részben a lelki szükségletek gondjára, felnőttek esetében pedig főleg a lelki szükségletekre vonatkozik. A szeretet harmadik összetevője a tisztelet, amely azt a képességet jelenti, hogy valakit olyannak lássunk amilyen. Tisztelni viszont csak azt tudjuk,

akit nagyon mélyen ismerünk.

2. A szülők és gyerekek közötti szeretet

Az első hónapokban és években a gyerekek anyjával legszorosabb a kapcsolata. Idővel azonban a gyerek egyre inkább függetlenebbé válik. Megtanul beszélni és járni, anyjához fűződő kapcsolata veszít jelentőségéből, és helyette mindinkább az apához fűződő kapcsolata lesz jelentős. Ennek megértéséhez meg kell világítanunk az anyai és az apai szeretet közti különbséget. Az anya azért szereti gyermekét, mert az övé, és nem azért, mert eleget tesz valamilyen elvárásnak. (Láthatjuk, hogy ez a magyarázat teljesen ellentétes az- zal, amelyet Heller képvisel.) Az anyai szeretettel szemben az apai szeretet feltételes. Elve: Szeretlek, mert megfelelsz a várakozásaimnak, mert teljesíted a kötelességedet, mert olyan vagy, mint én. Ezt a szeretetet ki kell érdemelni, meg kell érte dolgozni. A csecsemőnek élettanilag és pszichésen egyaránt az anya feltétlen szeretetére és gondoskodására van szüksége. Csak hatéves kora után lesz igazán igénye apja szeretetére, tekintélyére és irányítására. "Az anyaközpontú ragaszkodás átalakulása apaközpontúvá, majd a kettő végső szintézise az alapja a lelki egyensúlynak és az érettség megvalósulásának. Ennek a fejlődésnek a kudarca az alapvető oka a neurózisoknak. Neurózist okozhat, ha egy fiúnak szerető, de túlságosan elnéző vagy zsarnoki anyja és gyenge vagy közönyös apja van. Ebben az esetben megrekedhet az anyához kötődés egy korai

állapotában, és olyan személyiséggé válhat, aki az anyjától függ, aki arra törekszik, hogy kapjon, hogy oltalmazza, hogy gondoskodjanak róla, és hiányoznak belőle az apai tulajdonságok: a fegyelem, a függetlenség. Ha viszont az anya rideg, érzéketlen és zsarnoki, a fiú vagy átviszi az anyai oltalom iránti szükségletét az apára, vagy egyoldalúan apaorientált személyiséggé fejlődik, és nem tudja se elvárni, se elfogadni a feltétlen szeretetet. Ezt a fejlődést elmélyíti, ha az apa tekintélyelvű és egyúttal erősen kötődik a fiához. További vizsgálat kimutatná, hogy a neurózis bizonyos típusai, mint a kényszerneurózis, inkább az egyoldalú apához kötődés alapján fejlődnek ki, mások mint a hisztéria, az alkoholizmus, az önérvényesítésre és az élettél való igaz szembenézésre képtelen személyiség kialakulása és a depresszió az anyaközpontúság eredményei." (1985)

3. A szeretet típusai közé a következők tartoznak:

- felebaráti szeretet
- anyai szeretet
- szerelem
- önszeretet
- istenszeretet

A felebaráti szeretet az összes többi szeretettípus alapja. A bármely ember iránti felelősségérzés, gondoskodás, tisztelet kifejezője. A felebaráti szeretet minden emberi lény szeretete: az a jellegzetessége, hogy senki sincsen kirekesztve belőle. Az anyai szere-

tet esetében abból kell kiindulnunk, hogy az anya-gyerekek kapcsolat egyenlőtlen. A gyerekek segítségére van szüksége, és az anya ezt teljesen önzetlenül meg is adja neki. Ezért az önzetlenségért szokták az anyai szeretetet a szeretet legmagasabb rendű fajtájának és a legszentebb érzelmi köteléknek tartani. Az anyában a csecsemővel szembeni szeretet készsége részben alighanem az ösztönvilágban gyökerezik, amely az állatoknál éppúgy megtalálható, mint a női nemben. Úgy tűnik azonban, hogy az anyai szeretet igazi próbája nem a csecsemő szeretete, hanem a növekvő gyereké. " A felnövő gyerek iránti anyai szeretet, az a szeretet, amely nem akar semmit önmagának, talán a legnehezebben megvalósítható formája a szeretetnek. Egy nő csak akkor tud igazán szerető anya lenni, ha tud szeretni; ha képes rá, hogy szeresse férjét, a többi gyereket, idegeneket, minden emberi lényt. Az a nő, aki nem tud szeretni ebben az értelemben, lehet gyengéd anya, amíg a gyereke kicsi, de nem tud szerető anya lenni - aminek az a próbája, hogy jó szívvvel viseli el a különválást, és utána is ugyanúgy szeret tovább." (1985) A szerелеm ellentétes mind a felebaráti, mind az anyai szeretettel. Míg az előbbi kettő nem korlátozódik egyetlen személyre, addig a szerelem vágyódás a teljes egybeolvadásra, az egyesülésre egyetlen másik személlyel. Természeténél fogva kizárólagos és nem egyetemes. De csak abban az értelemben kizárólagos, hogy teljesen és erősen egybeolvadni csak egyetlen személlyel akar. Az

önszeretettel kapcsolatosan a legtöbbször felvetett kérdés arra irányul, hogy ez azonos-e az önzéssel. Ennek megválaszolásakor abból kell kiindulni, hogy akiben megvan a képesség, hogy szeressen másokat, abban ugyanazt a szeretetkészséget fogjuk találni önmaga iránt is. Az embernek saját énje éppúgy tárgya kell hogy legyen szeretetének, mint más. Ezzel szemben az önző ember képtelen másokat szeretni, csak önmaga érdekli, adni nem szeret, csak kapni. Az önzés és az önszeretet azonosítása tehát téves. Nemhogy nem azonosak, éppenséggel ellentétei egymásnak. Végezetül a szeretet vallásos formája, az istenszeretet szintén abból a szükségletből ered, hogy legyőzzük az elkülönültséget és egyesülést hozzunk létre.

Összefoglalva Erich Fromm gondolatmenetét, úgy tűnik, hogy az emberi szeretet és az emberi kötődés egymással nagyon szorosan összefügg. Lehetséges, hogy-e két fogalom ugyanazt a jelenséget fejezi ki? Ennek megválaszolása további elemzéseket igényelne.

III. A kötődés iránya

A fejezet elején már tisztáztuk, hogy szoros érzelmi szálak nemcsak emberekhez, hanem tárgyakhoz, állatokhoz, növényekhez és értékekhez is fűzhetnek bárkit. Fromm szeretetelmélete főként az embereknek egymáshoz fűződő szoros érzelmi kötődéseit vizsgálja. Ezért ebben a részben azt kellene áttekintenünk, hogy milyenek az egyes tárgyakhoz, állatokhoz, növényekhez fűződő

kötődéseink. Sajnos a szakirodalom ezek közül csak az értékekhez kötődést vizsgálja bizonyos mértékben, így ezzel foglalkozunk a továbbiakban. Mindenekelőtt tekintsük át az érték fogalmát. A filozófia szerint értéknek tekinthető az olyan preferencia, vagyis előnybenrészesítés, amely társadalmilag szabályozott, vagy az egyes eseten túl általánosítható. A pszichológia az értéket a dolgok (tárgyak, személyek, jelenségek stb.) olyan tulajdonított minőségének tekinti, amely az adott társadalomban (ill. csoportban) pozitív vagy negatív irányban érzelmi többletet képvisel. A szociálpszichológia értelmezésében az érték társas projekció, a viszonyítási csoportnak a minősítése. Végül szociológiai szempontból az érték egy társadalmi entitás (osztály, réteg) által megfogalmazott minősítés, amely világnézeti állásfoglalásként, erkölcsi előírás-ként, ideálként, hagyományként, attitűdökben nyilvánul meg. Az értékek azonban nem elszigetelten, önmagukban állnak, hanem egy viszonyítási sorba tartozva fejtik ki működésüket. Ennek a viszonyítási sornak, dimenziójának van egy pozitív és egy negatív pólusa, s az érték e két pólus valamelyikén, vagy a kettő között helyezkedik el. Az értékválasztás mindig egy dimenzió mentén történik: valamit preferálunk, elfogadunk, miközben mást elutasítunk, tagadunk vagy figyelmen kívül hagyunk. Az értékdimenziók maguk is összefüggő hálózatot alkotnak, egymással kapcsolatban állnak, s együtt értékdimenzió-csoportokat képeznek. Az MTA Irod.Tud. In-

tézet Értéktudományi Kutatócsoportja (1979) szerint a következő értékdimenziók léteznek:

- vitális értékek: Minden olyan értékdimenzió, amely fizikai létünkkel függ össze. Pl. élet-halál.
- személyiség-értékek: Azok az értékdimenziók tartoznak ide, amelyek az egyéni adottságokkal függnek össze, és amely adottságok a karakter egészét jellemzik. Pl. büszkeség-alázatosság.
- erkölcsi értékek: Mindig az emberi együttélés szabályozására vonatkoznak, mindig szabályozóként jelennek meg.
Pl. jó-rossz.
- politikai értékek: Azok az értékek, amelyek az emberi együttélés külső, intézményes szabályozásával függenek össze. Pl. szabadság-rabság.
- világnézeti értékek: Azoknak az értékeknek a csoportja, amely az embereknek a világhoz való viszonyát elvileg meghatározza. Pl. kritika-konformizmus.
- életmód-értékek: Ezek az életvezetésre vonatkozó preferenciák, s a tudatosság nem feltételük. Pl. feltörekvés-stagnálás.
- gazdasági értékek: A megtermelt anyagi javakra, valamint a termelés módjára vonatkozó értékdimenziók csoportja.
Pl. munkateljesítmény-teljesítmény hiánya.
- ismeretértékek: Az emberi megismerés módjával, megbízhatóságával összefüggő értékdimenziók csoportja.
Pl. igaz-hamis.

- esztétikai értékek: Azok az értékek, amelyek a megjelenés, ill. a megjelenítés módjával függnek össze. Pl. szépség-rútság

Az értékek, értékdimenziók nem magukban állnak, hanem valamilyen csoport, közösség közvetíti őket. A szociológiai, szociálpszichológiai kutatásokból ismert, hogy a közösség magasabb rendű kategória, mint a csoport. Heller (1970) megfogalmazása szerint "A közösség olyan strukturált, szervezett csoport vagy réteg-egység, melynek viszonylag homogén értékrendje van, s amelyhez az egyén szükségképpen tartozik." Heller gondolatmenetében a szükségképpen tartozás két egészen különböző jelenséget takarhat. Egyrészt kifejezheti, hogy valaki egy adott közösségbe külső szükségszerűséggel tartozik pl. születés folytán, másrészt, hogy valaki belső szükségszerűséggel, egyéniségéből következő szabad választás révén kerül egy közösségbe. Pl. Krisztus és tanítványainak közössége. A közösségek között vannak olyanok, amelyek negatív pl. fasiszta közösségek, és vannak, amelyek pozitív érték-tartamúak pl. Makarenko gyerekközössége. Az egyik legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatosan, hogy mit tegyen az ember, ha társadalmában nincsenek pozitív érték-tartamú közösségek? Az individumnak ekkor is megvan a lehetősége a pozitív érték-választásra, a pozitív értékekhez való kötődésre. Megtalálhatja ezeket az elmúlt korok objektívációiban, eszményvilágában és normáiban. Pl. egy XX.században élő ember, ha nem talál pozitív

értékeket közvetítő közösségeket saját korában, akkor azonosulhat az ókori görögség eszmevilágával.

Úgy tűnhet, mintha e pár oldalas fejtegetéssel kissé eltávolodtunk volna eredeti témánktól. Azonban meggyőződésünk szerint a más élő rendszerekhez, értékekhez és értéktárgyakhoz kapcsolódó kötődések legalább olyan fontos szerepet töltenek be az emberi életben, mint az emberek közöttiek.

IV. Következtetések

Ebben a fejezetben a kötődés fogalmát, lényegét, tárgyát próbáltuk megragadni.

1. A szakirodalomban talált kötődés meghatározások egyrészt pontatlanok, másrészt nagyon leszűkítik a kötődés irányát és tárgyát. Ezért megpróbáltunk bevezetni egy új definíciót, amely szerint kötődni annyi, mint erősen involválva lenni személyekben, más élő rendszerekben, értékekben vagy értéktárgyakban.
2. Úgy tűnik, a kötődés az orientációs érzelmek csoportjába tartozik, kialakulásában azonban a drive érzéseknek ugyancsak fontos szerepük van.
3. Kötődés nemcsak emberek között alakulhat ki. Ugyanúgy ragaszkodhatunk egyes állatokhoz, növényekhez, tárgyakhoz, főként értékekhez és az őket közvetítő közösségekhez, csoportokhoz, mint kiválasztott em-

bertársainkhoz. Az emberi lét folyamán az embereket egymáshoz fűző szoros érzelmi kötelékek mellett a más élő rendszerekhez, értékekhez, értéktár-
gyakhoz való kötődéseknek ugyancsak fontos szerepük van.

A KÖTÖDÉS VIZSGÁLATA A PSZICHOLÓGIÁBAN ÉS AZ ETOLÓGIÁBAN

Ebben a részben a kötődéssel foglalkozó pszichológiai kutatásokat tekintjük át. A témával foglalkozó szakirodalom főként angol nyelvű, ezért szükségesnek láttuk azokat a kifejezéseket, terminusokat angolul is közölni, amelyeknek nincs pontos magyar megfelelőjük.

I. A kötődés eredetét, okát magyarázó elméletek

A kérdéssel foglalkozó elméletek két egymástól gyökeresen eltérő álláspontot képviselnek. Az első csoportba a tanuláselmélet és az ebből származó másodlagos késztetés elmélete (the theory of secondary drive) tartozik, amely szerint a kisgyermekben azért alakul ki kötődés valamely személlyel kapcsolatban, mert az kielégíti alapvető fiziológiai szükségleteit. E. Künzler (1969) szavaival élve az emberi szociális viselkedés nem a kapcsolatteremtés autonóm szükségleteinek kifejezője, hanem a testi szükségletek kielégítésére szolgál. A szociális kapcsolat kizárólag fejlődési folyamat eredménye, az egyén és környezete kölcsönhatásából keletkezik, és így az egyéni tapasztalat következménye.

A másik csoportba az etológia és az ehhez közel álló elméletek tartoznak, amelyek szerint a kötődést a

törzsfejlődés során kialakult öröklött, rögzült viselkedési minták határozzák meg. E. Künzler megfogalmazásában a kisgyerek szociális viselkedése az első életévben autonóm indítéknak engedelmeskedik. Törzsfejlődésre vezethető vissza, öröklött, genetikus alapformák határozzák meg, így az egyéni tapasztalástól független, és kezdeti megnyilatkozásai az érési folyamatoknak vannak alárendelve.

E két nagy, egymással szembenálló nézet mellett meg kell még említeni a pszichoanalitikus iskolát is, amelynek a kötődés okára vonatkozólag nincs egységes koncepciója. Vannak közülük olyanok, akik a másodlagos készítés elméletéhez hasonlóan vallják, hogy a gyerek azért kötődik anyjához, mert az kielégíti táplálkozási szükségletét. Pl. Freud (1940) vagy Dollard és Miller (1950).

Vannak, akik az etológusok nézeteivel vállalnak közösséget. Ide tartozik a pszichoanalízis magyar iskolája és Bowlby. Bowlby (1969) elmélete egy imprintingre épülő, etológiai szemléletet tükröz. Szerinte a csecsemő egy olyan ösztöncsoporttal születik, amely biztosítja számára a kapcsolatot anyjával. A megfigyelések szerint a közönséges majmoknál ehhez egy-két reflex (az átölelés és a megkapaszkodás) elegendő, a kismajom már világrajöttét követve teljes biztonsággal kapaszkodik anyja szőrzetébe. Az emberszabású majmoknál ez a reflex már sokkal bizonytalanabb, az emberi csecsemőnél pedig olyannyira gyenge, hogy hosszú időn

keresztül a csecsemő ezt a nagyon fontos kapcsolatot csak anyja segítségével tudja biztosítani. Tehát a gyerekek olyan veleszületett viselkedésmintákra van szüksége, amelyek az anyát arra készítetik, hogy felvegye és fenntartsa vele a kapcsolatot. Emellett szüksége van olyan ösztönös reakciókészletre is, amelynek segítségével ezt a kapcsolatot önmaga tudja megteremteni. Bowlby szerint az első reakciókészletnek jelző (mosoly, gögicsélés, sírás, később a hívás), a másodiknak végrehajtó (átölelés, megkapaszkodás, később a közelítés-követés) funkciója van. A cél az anya közelsége ill. a közelség keresése. Ez kezdetben még nem kötődik meghatározott személyhez, később viszont már igen. Az anyai közelség, ill. ennek keresése biológiai háttérben a védelem keresése áll, így érthető, hogy az ösztönös reakciókészletet két feltétel aktivizálja: a szeparáció és a külső fenyegetés. Ezt csak az anya hallása, érintése, látása szüntetheti meg. Bowlby elmélete teljesen ellentmond a tanuláselmélet drive-hipotézisének. Az etológia szabályait követve szerinte az ösztönös viselkedést egy külső ingerhelyzet hívja életre, és egy másik külső ingerhelyzet szünteti meg. Konceptiója szerint nemcsak a gyerek rendelkezik ösztönös reakciókészlettel, hanem az anya is. Ha pl. egy 6-7 hónapos csecsemőből a szeparáció ingere a sírás ösztönös reakcióját váltja ki, ez ösztönös jelzés az anya számára, hogy menjen vissza a szobába és vegye föl a csecsemőt.

Bowlby elméletének sok ellenzője van, pl. Schur (1961) is, aki szerint "Ha Bowlby úgy véli, hogy a gyerek ragaszkodása anyja iránt a megkapaszkodás és a követés ösztönére épül, ez számomra tipikus példája egy olyan feltételezésnek, hogy a farkok csóválja a kutyát." E hasonlat a koncepció fordított jellegére utal, mert mindenki azt hinné, hogy a gyerek azért követi anyját, mert ragaszkodik hozzá, és nem azért ragaszkodik hozzá, mert követi. Az ellenvetések ellenére azonban számos adat Bowlby elképzelését tűnik bizonyítani. Gewirtz (1969) kimutatta, hogy a mosoly, a nevetés, a gögicsélés mind a csecsemőhöz vonzza, és ott is tartja a szülőt. Számos vizsgálat támasztja alá azt a megfigyelést is, hogy az ember másképpen reagál saját gyermeke viselkedésére, mint másokéra. Egy szülő a megszületés után pár nappal már képes megkülönböztetni gyermekének sírását más újszülöttétől, és igen gyorsan értelmezni is tudja azt. A fentiek alapján Bowlby elméletét lehet támadni és védeni, az azonban biztos, hogy újszerű, egységes gondolatmenetet tükröz. Más pszichoanalitikusok az oralitást helyezik előtérbe. Szerintük a csecsemőben van egy belső szükséglet; amely összekapcsolja őt a női mellel. A csecsemő hamar megtanulja, hogy ez az anyához kötődik, s ezért hozzá is ragaszkodni fog. Más kutatók, pl. Melanie Klein gondolatmenetében a csecsemő kapcsolata az anyjához több, mint egyszerűen egy fiziológiai szükségletnek, a táplálkozásnak a kielégítése, mégis az oralitást, az

emlőt helyezi az előtérbe. Winnicott,(1953) bár Melanie Klein követője az oralitásnak kisebb szerepet tulajdonít, és kidolgozza az átmeneti tárgy (és az átmeneti jelenségek) fogalmát, amelyek anyahelyettesek.

E rövid összefoglalóból kitűnik, hogy mennyire eltérő módon értelmezik a különböző pszichológiai felfogások a kötődés okát, és hogy mennyi nyitott kérdés vár még megválaszolásra. Szükséges tehát áttekinteni a tárggyal kapcsolatos vizsgálati eredményeket is, amelyekből kiderül, hogy mely álláspont tűnik a fentiek közül a legelfogadhatóbbnak.

II. Az állatok korai társas viselkedését megfigyelő vizsgálatok

1. Az imprinting és vizsgálata

Első megfigyelője Konrad Lorenz , aki kacsák esetében észrevette, hogy a tojásból kikelt állatok a szemük előtt megjelenő legelső mozgó lényt követik, legyen az bármi, majd a későbbiekben anyjukként kezelik, azaz nagy ragaszkodással követik. E megfigyelést aztán több száz laboratóriumi kísérlet igazolta. Tehát a szárnyasok életük egy meghatározott, korai időszakában bármilyen előttük mozgó objektumot követnek, és ezután ezek válnak ragaszkodásuk tárgyává. A szakirodalom ezt a korai, meghatározott időszakot kritikus vagy szenzitív periódusnak nevezi. Lorenz legrégebb, az 1930-as években tett kijelentéseiben tagadta, hogy az emlősök-nél az imprintinghez hasonló jelenség megfigyelhető

lenne. Idővel azonban e nézőpont megváltozott. Egyrészt azért, mert az imprinting elmélete kiszélesedett, másrészt főként Harlow (1967) kísérletei bebizonyították, hogy az imprintingről a magasabb rendű emlősöknél, a majmoknál is beszélhetünk.

Az imprintinggel kapcsolatosan azonban ma is számos nyitott kérdés merül föl. Az egyik legfontosabb közülük annak megválaszolása, hogy miként működik az imprinting, hogyan tanul meg az állat ragaszkodni ahhoz az objektumhoz, amelyet követ. Ennek magyarázatára két felfogás is született. Bateson (1964) csirkékkel végzett kísérletei azt mutatják, hogy az imprintingben fontos szerepe van a perceptuális tanulásnak. Tehát az állat rövid idő alatt megismeri környezetének vizuális ingereit, és később ezekhez jobban ragaszkodik, mint az ismeretlenekhez. Más kutatásai (Bateson és Reese, 1969) az operáns tanulás szerepét igazolják az imprinting létrejöttében. Ezen ismeretek birtokában Hinde (1974) arra a következtetésre jutott, hogy az imprinting a perceptuális tanulás és az operáns kondicionálás sajátos egységeként jön létre. A másik felfogást Moltz elmélete (1963) képviseli, amely abból indul ki, hogy minden élőlény valamiféle homeosztatikus egyensúlyra törekszik. Ez adja biológiai magyarázatát annak, hogy az állat általában a gyenge ingerre közeledő, az erős ingerre távolodó reakciót produkál. Moltz ezek alapján úgy véli, hogy az állat életének szenzitív periódusában, amikor a környezetéből érkező inge-

reknek még csak az intenzitására reagál, belső feszültségi szintjének fenntartása érdekében a távolodó objektumot követi, a közeledőt pedig elkerüli. Moltz szerint a szenzitív periódus végén, amikor az állat már nemcsak az ingerek intenzitására, hanem minőségére is reagál, az imprintinget a félelem tartja fenn. Az állat a számára szokatlan környezetben úgy védekezik, hogy a megszokott objektumot követi. Moltz elmélete érdekes, de legfőbb hibája, hogy főként a szárnyasok imprintingjének magyarázatára alkalmas, hisz ezeknél az állatoknál a mozgás jelentősége, felszólító jellege nagyon nagy. Retinájuk fölé bőrredő borul, amely a mozgó objektumot az egyik pillanatban láthatóvá, a másikon láthatatlanná teszi.

A következő nagy kérdés annak tisztázása, hogy függ-e valamitől, hogy mi az imprinting tárgya. Az 1960-as években a kutatók egyetértően azt vallották, hogy az imprinting a "fajtajellegtől" teljesen független. Pl. egy kiskacsa ugyanúgy ragaszkodhat egy labdához, mint a saját fajtájabeli nőtényhez. Sacket (1970) kísérlete ingatta meg ezt a felfogást, aki pár napos kismajommal folytatott vizsgálatokat. Megszületése után rögtön izolálta, így a kísérlet időpontjáig nem találkozhatott fajtársaival. Ekkor a majom ketrece körül hat másik ketrecet helyezett el, amelyekben különböző fajtájú, életkorú és nemű majmok tartózkodtak. Azt figyelte meg, hogy van-e valamilyen jellemző tendencia a kismajom választásában. Kiderült, hogy a ma-

jom, aki még sohasem látta társait, elsősorban a saját fajtájú felnőtt nőtény közelségét kereste. Ez a kísérlet arra utal, mintha az állatoknak lenne egy velük született képessége, amely segítségével olyan kapcsolat fenntartására törekszik, amely saját fajtájánál ősidők óta megszokott.

A fenti eredmények és következtetések alapján ma az imprinting jelenségéről az alábbiakat tudjuk.

- a/ Az újszülött közelséget keres, és ezt a tevékenységet bármely objektum kielégítheti, amely alkalmas a faj veleszületett viselkedésformáinak gyakorlására.
- b/ Az az objektum, amely a szenzitív periódus idején lehetővé teszi a közelséget kereső viselkedésformák gyakorlását, az élőlény ragaszkodásának tárgyává válik.
- c/ A szenzitív periódus idején valamilyen objektum által kiváltott közelségkereső viselkedésformák ezután csak ezen objektum felé nyilvánulnak meg.

Nehéz ezek után abban a kérdésben állást foglalni, hogy az embernél létezik-e imprinting. Főleg Scott (1963) vizsgálatait mutatják, hogy a korai gyerekkorban vannak olyan viselkedésformák, amelyeknek lefolyása az imprintinghez hasonló. Scott ezért az emberi lét első hat hónapját szenzitív periódusnak tartja.

Az imprintinggel kapcsolatos vizsgálatok tehát mind arra utalnak, hogy vannak közös vonások az ember és a nála fejletlenebb gerincesek korai szociális kapcsolatainak kialakulásában.

2. A kötődés vizsgálata az állatoknál csak az elmúlt két évtizedben kezdődött meg igazán. E megfigyelések az emlősök közül leginkább a majmokra vonatkoznak. Feltétlenül szólnunk kell ennek kapcsán Hermann Imre (1943) úttörő jellegű vizsgálatairól, amelyek kimutatták a majmoknál a megkapaszkodás ösztönét. Hermann későbbi megfigyelései nyomán azt is bebizonyította, hogy ez az ösztön nem korlátozódik csupán a főemlősök rendjére. Eredeti tárgya az anya, célja a megkapaszkodás végrehajtása. Csecsemőkorban állandóan jelen van, de kitöréseire később pl. szorongásos állapotban is sor kerül. További megfigyelései azt is bebizonyították, hogy a megkapaszkodás ösztöne az embernél is megtalálható. Azonban már jócskán megváltozott formában, hisz az ember elszórtelenedett, hátsó végtagjainak fogó működése pedig erősen lecsökkent. Viszont azok a megkapaszkodást helyettesítő jelenségek, amelyek a majmoknál megtalálhatók, az embernél is jelen vannak. Ezek a következők: a csecsemő jellegzetes elhelyezkedése alvásakor, az ujjszopás, az emberi haj és az ahhoz hasonló tárgyak iránti érdeklődés. Összefoglalva Hermann a következőket írja: "A megkapaszkodás ezek szerint az emberrel együtt valamennyi főemlősnek ösztöne, amely mindjárt a születés után jelentkezik. Néhány hónap múlva veszít állandó ösztökélő erejéből, de alvásakor, szorongásos állapotokban, a magára hagyottság állapotában később is eleven ösztönként érvényesül. Ennek az

ösztönlefofolyásnak a menetét az emberi csecsemőnél mesterségesen megzavarják, a csecsemőt leválasztják anyjáról. Az anyának és gyermekének a főemlősöknél természetes kettős egységét fölrobbantják, és ez a szétrombolás a kultúra szintjének emelkedésével mind teljesebbé válik. A megkapaszkodás ösztönének megnyilatkozása tehát az embernél kezdettől fogva akadályokba ütközik." Az újabb mejomkísérletek közül Harlow kutatásai a leghíresebbek, amelyekből csak egyet ismertetünk részletesebben. (Harlow és Suomi 1978). A két szerző rézusz-majmokon azt figyelte meg, hogy milyen fejlődést produkálnak, ha nem megfelelő szociális körülmények között nevelkednek. Három csoportba sorolták az állatokat.

- a/ akik megszületésüktől fogva társaik nélkül, kizárólag anyjuk mellett nevelkedtek
- b/ akik világrajöttük után csak társaikkal nevelkedtek
- c/ akik születésüktől kezdve izolált helyzetben nevelkedtek.

Az első csoportba tartozó kismajmok viselkedésén eleinte semmi rendellenes nem látszott. Az első hónapban szoros kapcsolatban álltak anyjukkal, szoptak és belekapaszkodtak anyjuk szőrzetébe ugyanúgy, mint azok, akik megfelelő szociális környezetben éltek. Később azonban az ún. "gyerekkorban" több viselkedési probléma is föllépett náluk. Amikor először találkoztak társaikkal, legtöbbjük nagyon agresszíven viselkedett és nem volt jó játszótárs. Némelyikükben a túlzott ag-

resszivitás és antiszociális magatartás megmaradt idősebb korokban is. A második szituációban növekedő rézusz-majmokon, akiket megszületésükkor elkülönítettek anyjuktól és csak a velük egykorú társaikkal érintkeztek, szintén viselkedési problémák mutatkoztak. Bár anyjuk nélkül nevelkedtek, a szopás és a megkapaszzkodás ösztöne bennük is megvolt. Anya hiányában azonban csak saját ujjukat tudták szopni, és csak egymás szőrzetébe kapaszkodhattak bele. Ez a kapaszkodás nemcsak hogy olyan intenzív volt, amilyen az anya és kicsije közötti szokott lenni, hanem hosszabb ideig is fennmaradt. Amikor pedig megjelent a félelem érzete ezekben a majmokban, szintén csak egymáshoz fordulhattak védelemért. Azonban a félelmet egymásban jóval kisebb mértékben tudták csökkenteni, mint az anya. Ezért nem meglepő, hogy a félelem kialakulása után ezeknek az állatoknak nagyon lecsökkent a kutató, felfedező aktivitása. Szemben azokkal, akiket kizárólag anyjuk nevelt, ezek a majmok nyolchónapos korukra jó játszópartnerre váltak. Agresszivitásuk alacsony volt egymással szemben, s ez megmaradt később is. A szociálisan teljesen izolált környezetben nevelkedő kismajmok fejlődésében következett be a legtöbb eltorzulás. Hasonlóan a többi majomhoz, bennük is megvolt a szopás és megkapaszzkodás ösztöne, de anya és társak hiányában csak saját ujjukat tudták szopni és csak magukba kapaszkodhattak bele. Életük első két hónapjában az izolált állatok kereső, felderítő aktivitása hasonló volt

a jól szocializált majmokéhoz. A félelem megjelenését követően azonban - nem volt kitől védelmet kapni - ez az aktivitás teljesen megszűnt. Hét-kilenc hónapos kórukban náluk is megjelenik az agresszivitás, de szociális kapcsolatok hiányában amikor végül társak közé kerülnek, gyakran mutatnak nagy agresszivitást. Ez, továbbá Harlow más kísérletei bizonyították, hogy a majmok viselkedési formáit nemcsak a gének és az érés határozza meg egyedül, hanem a korai szociális környezetnek is jelentős hatása van a szociális viselkedés fejlődésében. Érdekes kiegészítője a fentieknek Prescott (1967) elmélete, amely a társmegvonás okozta kóros viselkedést közvetítő élettani történéseket elemzi. Prescott feltételezi, hogy a szervezet és környezete között a kölcsönhatás mindig szenzoros rendszereken keresztül történik. Így azt a szenzoros rendszert kereste, amely a társaktól megvont állatoknál hiányt szenved és károsodik. Vizsgálatai során arra a következtetésre jutott, hogy a társaktól és anyától megvontan nevelkedő majmoknál, sőt számos más emlősnél is a szomatoszenzoros rendszer szenved hiányt. Szerinte a szomatoszenzoros rendszer ingereltségi állapotát a bőr szolgáltatja. Az anyába való belekapaszkodás, a társakhoz búzás, a testi kapcsolódás mint szomatoszenzoros inger hat. Az elkülönült nevelés során ennek az ingerlésnek az elmaradását Prescott mint a szomatoszenzoros rendszer részleges működési deafferenciációját fogja fel, amely károsítja a szomatoszen-

zoros rendszert. Ez pedig kóros idegrendszeri és viselkedési válaszoláshoz vezet. Azt is feltételezi, hogy a legkorábbi életkorban a szomatoszenzoros ingerlés elégtelensége autisztikus-depresszív, ill. agresszív viselkedési formák kialakulását eredményezheti embernél is. Az elmélet helyességét további kutatások fogják ellenőrizni, gondolatmenete azonban ebben a feltételes jellegű formában is jelentősnek tűnik. Más kutatók, mint pl. Hinde és munkatársai (Hinde, Rowell és Spencer-Booth, 1964) nagy részletességgel számolnak be az "anya-gyerek" kapcsolat alakulásáról a megszületést követő két és fél év alatt. Megfigyeléseik alapján a következő fontos információk derültek ki.

- a/ A kismajmok megszületésük után már közvetlenül belekapaszkodnak anyjuk szőrzetébe.
- b/ A születést követő néhány nap elteltével már jobban orientálódnak anyjuk felé, mint mások felé.
- c/ Sokszor akkor is fogják anyjuk mellbimbóját, amikor nem táplálkoznak.
- d/ Az első hetekben, amikor az anyamajom mozog, kicsije általában a hasa alatt tartózkodik, kezeivel, lábaival belekapaszkodik anyja szőrzetébe, és az anya mellbimbója a szájában van. Három-négyhetes koruk után viszont már anyjuk hátán lovagolnak annak mozgása közben.
- e/ Pár hetes koruk után a nap kisebb részét anyjuktól eltávolodva töltik el, s ez az idő fokozatosan növekszik fejlődésükkel. Pl. egyéves korukban a nap

70%-át így töltik el. Veszély esetén azonban visszaroohannak anyjukhoz és erősen belekapaszkodnak. Ezek az adatok sok hasonlóságot mutatnak azokkal, amelyeket más majmok, páviánok, gorillák és csimpánzok esetében találtak. Van azonban egy alapvető különbség a közönséges majmok (rézusz-majom, pávián) és az emberszabású majmok (csimpánz, gorilla) viselkedése között. Míg a közönséges majmok a megkapaszkodás és az átölelés reflexe segítségével megszületésüktől kezdve biztonsággal kapaszkodnak anyjuk szőrzetébe, addig az emberszabású majmoknál ez a megkapaszkodási reflex már sokkal bizonytalanabb, így az első időben szükségük van az anya aktív támogatására. (Lawick-Goodal, 1975)

III. Az emberi kötődések vizsgálata

1. A KÖTÖDÉS KIALAKULÁSA CSECSEMŐ- ÉS KISGYERMEK KORBAN

A kötődés vizsgálatakor Bowlby (1958) egy korai tanulmányában öt alapvető reakciómódot sorol föl, amelyek ösztönösen megjelennek a születést követően, de előhívásukhoz megfelelő ingerek szükségesek. A következők tartoznak ide:

- a/sírás
- b/mosoly
- c/követés
- d/megkapaszkodás

e/szopás

Közülük kettő, a sírás és a mosoly arra készíteti az anyát, hogy magához vegye gyermekét. A követés és a megkapaszkodás pedig arra szolgál, hogy a gyerek közeli kapcsolatban tudjon maradni az anyjával. A legbonyolultabb funkciója a szopásnak van, ezért Bowlby felhívja a figyelmet ennek elemzésére. Néhány év elteltével Bowlby (1969) kiegészítve ezeket más, később megjelenő viselkedésformákkal a következő csoportosítást végzi el:

1. Azok, amelyek interakciót kezdeményeznek az anyával
pl. közeledés, megérintés, hívás, a kezek felemelése, átölelés, mosoly.
2. Azok, amelyek reagálnak az anya kezdeményezéseire, és amelyek segítenek fenntartani az interakciót.
Idetartozik a már említetteken kívül pl. a figyelmes szemlélődés.
3. Azok, amelyek a szeparáció elkerülését szolgálják
pl. követés, kapaszkodás, sírás.
4. A felderítő, kutató viselkedés, amely főként arra irányul, hogyan lehet kapcsolatot létesíteni az anyával.
5. A félelem következtében megjelenő visszavonuló viselkedés, amely szintén arra szolgál, hogy a gyerek kapcsolatot találjon az anyával.

A fől sorolt viselkedési minták megjelenését az alábbi feltételek befolyásolják:

a/ az anya holléte és mozgása:

az anya jelen van
az anya elindul
az anya nincs jelen
az anya visszatér

b/ más személyek:

ismerősök jelenléte vagy hiánya
idegenek jelenléte vagy hiánya

c/ tárgyak, helyszínek:

ismerős
egy kicsit idegen
nagyon idegen

d/ a gyerek állapota:

egészséges vagy beteg
friss vagy fáradt
éhes vagy jóllakott.

Ezek után nézzük meg a kötődés kialakulásának folyamatát. Bowlby (1969) alapján a kötődés kialakulásában négy 4 fő szakaszt lehet megkülönböztetni.

1. fázis: Megkülönböztetés nélküli orientáció és jelzések (Orientation and signals without discrimination of figure)

Ekkor a csecsemő alig, vagy egyáltalán nem képes az emberek megkülönböztetésére. Ez a megszületéstől a nyolcadik vagy a tizenkettedik hétig tart, de kedvezőtlen szociális körülmények között a tizenkettedik hét után is megmaradhat.

2. fázis: Orientáció és jelzések egy vagy több kiválasztott személy felé (Orientation and signals directed toward one (or more) discriminated figures)

Ebben a szakaszban a csecsemő barátságosan viselkedik az emberekkel, de ekkor már nagyobb aktivitással fordul anyja felé, mint mások felé. Ez hathónapos koráig tart vagy a körülményektől függően kicsit tovább.

3. fázis: Közelség fenntartása egy kiválasztott személlyel (Maintenance of proximity to a discriminated figure)

A mindenki felé irányuló differenciálatlan orientáció csökken ebben a szakaszban, s a csecsemő ekkor már szorosán kötődik anyjához. De általában kiválaszt mellé más ismerős személyeket is, akikhez valamilyen mértékben szintén ragaszkodik. Az idegeneket megnövekedett óvatossággal kezeli, és előbb vagy utóbb ezek féltelmet váltanak ki belőle. E korszak hat-héthónapos korban kezdődik, de megjelenése akár az egyéves kor kezdetéig is elhúzódhat. Valószínűleg ez a szakasz végighúzódik a második éven és folytatódik a harmadik életévben is.

4. fázis: Célok vezérelte partnerkapcsolat kialakulása (Formation of a goal-corrected partnership)

Ebben a szakaszban a gyerekek már sokkal több tapasztalattal rendelkeznek a világról, és viselkedése is sokkal rugalmasabb. Mintha ösztönösen megérezné anyja érzéseit és céljait, így az eddiginél jóval összetettebb kapcsolat alakul ki köztük. Úgy tűnik, a gyerekeknek ez a harmadik év betöltése körül alakul ki.

E rövid áttekintés után nézzük meg részletesen az egyes szakaszokat.

1. fázis: A csecsemőnek az emberekre irányuló legkorábbi reakciói

Ezek a következők: orientáció (orientation)

a fej forgatása (head-turning) és

a szopás (sucking)

kapaszkodás (grasping), megkapaszkodás (clinging) és elérés

(reaching)

mosoly (smiling)

gőgicsélés (babbling)

sírás (crying)

Témánk szempontjából legérdekesebbnek a mosoly és a sírás tűnik, mint az érzelmek legmarkánsabb kifejezői. De a velük kapcsolatban lévő gőgicsélés is fontos kifejezője a kötődésnek.

A mosoly fejlődése

Darwintól napjainkig sok tudós foglalkozik a mosoly jelenségével, így sok adat áll rendelkezésünkre róla. Az első életévben a mosoly három fejlődési foka különböztethető meg. Először a spontán és reflexmosoly jelenik meg, (spontaneous and reflex smiling) majd a nem szelektív szociális mosoly. (unselective social smiling) Ezt követi a szelektív szociális mosoly (selective social smiling).

1. spontán és reflexmosoly

A mosoly legkorábbi formájáról főként Wolf, (1963) továbbá Freedman és munkatársai megfigyeléséből értesülünk. (Freedman és Keller 1963; Freedman, 1965) E nagyon korai mosolygást a megszületéstől általában az ötödik hét végéig figyelhetjük meg. A nem teljes, funkció nélküli mosolyt sokféle inger hívhatja elő, de megjelenhet teljesen spontán módon is. A megjelenés után azonban gyorsan el is tűnik.

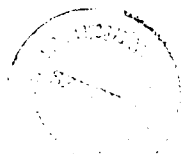
2. nem szelektív szociális mosoly

Wolff (1963) vizsgálatai szerint ez általában a születés utáni 14. nap körül jelenik meg és az ötödik hét vége felé válik állandóvá. Szerinte a harmadik hét alatt ezt a primitív szociális mosolyt főként a hallási ingerek váltják ki, és ezek közül is a leghatásosabbak az emberi hangok. A negyedik hét végére egy női hang, amely legtöbbször az anya hangja olyan hatásossá válik, hogy ezt akkor is elő tudja hívni, amikor a

csecsemő sír vagy szopik. Négyhetes korig az ilyen típusú mosolygás kiváltásában a vizuális ingereknek semmi szerepük nincs. Az ötödik hét alatt a hangingerek nagyon sokat veszítenek erősségükből, és leginkább az emberi arc látványa idézi elő ezt a mosolytípust, amely a legtöbb csecsemőnél a harmadik hónap alatt van jelen. A tizennegyedik hét után a gyerekek többsége jóval mosolygósabbá válik, mosolyuk szélesebb és hosszabb ideig fennmarad, mint azt megelőzően. Sok tapasztalat azt mutatja, hogy a hetedik hónap végéig a csecsemő nem tudja túlságosan jól megkülönböztetni azokat, akikhez mosolya szól. Azonban ebből nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a differenciálás teljesen hiányzik a csecsemőből. Polak (1964) kimutatta, hogy a csecsemők már háromhónapos korukban különbséget tudnak tenni az igazi arcok és a fotón lévők között. Megfigyelték azt is, hogy a vak csecsemőknél a mosoly felidézésében a hang magában is meglehetősen erős ingerként hat.

3. szelektív szociális mosoly

Wolff (1963) megfigyelései szerint a csecsemő már négyhetes korában jobban mosolyog akkor, amikor anyja hangját hallja, mint mikor másokét. A vizuális ingereket azonban még sokáig nem tudja jól megkülönböztetni. Négyhónapos kora körül viszont már különbséget tud tenni az idegen és az ismerős között, és az előbbiekre kevésbé mosolyog, de két héttel később már nem teszi ezt. Ambrose (1961) vizsgálatai pedig azt mutatják,

hogy az intézetben lévő gyerekek csak az ötödik hónapot betöltve tudnak megkülönböztetni ismerős és idegen arcokat. Tehát a szelektív mosoly hamarabb jelenik meg a családokban nevelkedőknél, mint az intézetben élőkénél. (Ez náluk húszhetes korukban jelenik meg.)

Összefoglalva a fenti gondolatokat a mosolynak nagyon fontos szerepe van a szoros anya-gyerek kapcsolat kialakításában és fenntartásában.

- Gőgicsélés

A gőgicsélésnek a gyerek szociális fejlődésében betöltött szerepe sok hasonlóságot mutat a mosolyéval.

- Mind a gőgicsélés, mind a mosoly akkor jelentkezik, amikor a csecsemő megelégedett.

- Mindkettő azonos időben, az ötödik hét körül válik effektívvé.

- Mindkettőt hasonló ingerek váltják ki.

Van azonban egy jelentős különbség köztük. Míg a mosoly mint vizuális jelzés működik, addig a gőgicsélés auditív jellegű. Az eltérés ellenére a gőgicsélés előhívható képi ingerrel is. Amikor a csecsemő elkezd mosolyogni a mozgó emberi arc láttán, a gőgicsélés szintén megjelenik, ha nem is olyan gyakran mint a mosolygás. A csecsemő gőgicsélése akkor a legintenzívebb, amikor látja is és hallja is az emberi arcot.

- Sírás

A mosolytól és a gőgicséléstől alapvetően abban különbözik, hogy míg az előbbieket örömmel fogadják a csecsemő környezetében, addig a sírást nem. Ambrose

(1961) megfigyelte, hogy egy gyerek nagyon sokféle ritmusú és hangzású sírást képes produkálni, s ezért ezeket nehéz megkülönböztetni. A csecsemő másképpen sír, ha éhes, ha fáj valamije vagy ha mérges. Az első esetben a sírás állandóan fokozódik és végül ritmikusá válik, a másodikban hirtelen tör ki és nem ritmikus, a harmadikban pedig harsogó. A sírást általában az emberi ingerek képesek megszüntetni. Ilyen inger pl. az emberi hang vagy a tapintás. Wolf (1963) észrevette, hogy a csecsemő sírásának megakadályozására életének első hete alatt a csörgő és a csengő hangja legalább annyira alkalmas, mint az emberi hang. A második héten azonban az emberi hang válik a sírás elhallgattatásának fő ingerévé, és a harmadik hét alatt egy női hang sokkal hatékonyabb, mint egy férfi hangja. Két héttel később az anyai hang általában a legalkalmasabb a sírás megszüntetésére. Ez olyannyira hatásos, hogy nemcsak a sírást tudja abbahagyni, de még mosolyt is elő tud hívni a gyerek arcán. Mint láttuk, a kisgyerek sírását sok minden kiválthatja. Eltekintve az éhség, a fázás vagy a fájdalom okozta sírástól, sok tapasztalat azt mutatja, hogy a többi sírásnem főként azért jön létre, mert a csecsemő egyedül érzi magát, vagy azt akarja, vegyék föl. Minden csecsemő abbahagyja a sírást, ha fölemelik és dédelgetik. Tehát amikor a csecsemő nem éhes, nem fázik vagy semmi fájdalma nincs, a sírás meggátolásának a hangok és a ringatás a leghatékonyabb eszközei.

2. és 3. fázis: a kötődés megjelenése

Mivel a kötődés megnyilatkozásai e két fázisban észlelhetők először, közösen tárgyaljuk őket. A második szakasz alatti fejlődésről Wolff (1963) Bostonban élő ír csecsemők megfigyelése és Ainsworth (1967) Afrikában élő csecsemőkön végzett vizsgálatai nyomán kapunk fontos információkat. A harmadik fejlődési stádiumról pedig szintén Ainsworth, továbbá Schaffer és Emerson megfigyelései adnak számot. (Schaffer és Emerson, 1964) Ainsworth 27 gyerek fejlődésének megfigyelése nyomán azt állapítja meg, hogy a ganda csecsemőknél a kötődés anyjukhoz hathónapos korukban már jelen van. Sírnak, ha anyjuk elhagyja azt a szobát, ahol tartózkodnak, és mosolyogva, felemelt kezekkel köszöntik, amikor visszatér hozzájuk. Belekapaszkodnak, ha veszélyben érzik magukat vagy ha idegenek vannak jelen. A következő három hónap alatt a kötődés egyre erősebbé és szorosabbá válik. A megvizsgált 27 ganda csecsemő közül 23 esetében a kötődés teljesen felismerhető volt, azonban 4 gyerek ennek semmiféle jelét nem mutatta a vizsgálat befejezésekor. Ezek a csecsemők ekkor nyolc és fél, kilenc és tízhónaposak voltak. E lassúbb fejlődésnek az a magyarázata, hogy e négy csecsemő kevesebb szociális ingert kapott anyjától, mint az előbb tárgyalt 27. A ganda és a skót csecsemők

kötődésének összehasonlítása sok hasonlóságot mutat. Schaffer és Emerson 60 újszülött fejlődését követték végig tizenkéthónapos korukig. A megfigyelt skót csecsemők egynegyedénél a kötődés hathónapos korban, háromnegyedükénél pedig kilenchnapos korban jelent meg. Hasonlóan a ganda csecsemőkhöz, néhányuknál lassabban alakult ki a kötődés, és kettőn még tizenkéthónapos korukban sem lehetett észlelni a jelenséget. A két szerző összehasonlítva saját eredményeit a ganda csecsemőkre vonatkozó adatokkal úgy találja, hogy a skót gyerekekben kissé lassabban fejlődik ki a kötődés, mint a ganda csecsemőkben. E különbség ellenére a két beszámoló számos következtetésben megegyezik. Egyetértenek abban, hogy a kötődés első megnyilatkozásai eltérő időszakokban jelennek meg. Ez négyhónapos kortól elhúzódhat akár a tizenkéthónapos korig is. Ennek okát egyrészt az anyától származó ingerk kevés számában kell keresni, de nem szabad megfeledkezni az egyéni különbségekről sem, amelyek szintén közrejátszhatnak. Megegyeznek abban is, hogy veszély esetén a kötődés sokkal intenzívebben jelentkezik mint máskor.

A kötődés időbeli megjelenésén kívül mindkét tanulmány foglalkozik a kötődés tárgyával is. Azt mindkét beszámoló bizonyítja, hogy a korai gyerekkorban a családi környezetben felnövő csecsemők kötődése anyjukhoz a legerősebb. Azonban ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a gyerekek az anyán kívül más ismerős személyhez is ragaszkodjanak bizonyos fokig. A ganda

és a skót csecsemők körében végzett megfigyelések szerint ezt a szerepet főként az apa, a nagyobbik testvér, a nagyszülők vagy más közeli ismerős is betöltheti. Ezeket a személyeket a szakirodalom "másodlagos személyeknek" (subsidiary figures) nevezi. Nyitott kérdés azonban, hogy ez a fajta kötődés egyidőben jünone létre az anyához fűződő kötődéssel vagy sem. A két említett tanulmány különböző álláspontot képvisel a kérdést illetően. Schaffer és Emerson szerint e kétféle kötődés egyidőben alakul ki, Ainsworth véleménye szerint viszont a "másodlagos személyekhez" fűződő kötődés a gyerekekben később jön létre, mint az anyjukhoz kapcsolódó. A kétfajta kötődés természetét vizsgálva különbséget kell tenni a játszótárs (playmate) és azon személy között, akihez a gyerek legjobban ragaszkodik. (Ez legtöbbször az édesanya.) A gyerek főként akkor keresi anyját, vagy az őt helyettesítő személyt, amikor fáradt, éhes, meg van ijedve vagy nem tudja pontosan, hogy hol tartózkodik az anyja. A játszótársat viszont akkor, amikor jó hangulatban van és tudja pontosan, hogy hol van az anyja. Tehát a kétféle szerep különbözik egymástól, de nem összeférhetetlenek. Pl. egy anya sokszor mindkét feladatkört ellátja, vagy egy nagyobb testvér, aki főleg játszótárs, de néha a gondoskodó szerepet is betölti. Ainsworth, Schaffer és Emerson úttörő jellegű beszámolójának egyik hiányossága az, hogy a két szerepkört nem választják szét. Ők azokat az embereket, akikhez a gyerekeket

szintén erős érzelmi szálak fűzik, egységesen "másodlagos személyeknek" tekintik. Ez azért zavaró, mert közülük többen inkább a gondoskodó szerepet látják el, vannak, akik főként játszótársak és néhányan pedig mindkét funkciót betöltik. Az anyai gondoskodást említve le kell szögezni, hogy ez jóval többet jelent annál, mint hogy kielégíti a gyerek alapvető fiziológiai szükségleteit. Ezt bizonyítják az izraeli kibucok, továbbá Schaffer és Emerson megfigyelései is. A két kutató vizsgálata során talált olyan skót családokat, ahol a gyerekek jobban kötődtek apjukhoz mint anyjukhoz. Ennek az volt a fő oka, hogy bár anyjuk otthon volt velük egész nap, és kielégítette alapvető szükségleteiket teljes mértékben, mégsem reagált a gyerek szociális jelzéseire megfelelően, pl. nem játszott vele eleget, nem beszélgetett vele stb. Szemben az apjukkal, akit igaz hogy kevesebbet láttak, de ha jelen volt, mindig foglalkozott, válaszolt kapcsolatteremtő kezdeményezéseikre. Ainsworth (1967) is arról számol be, hogy az anya érzékeny reagálása a csecsemő jelzéseire, és az anya és gyereke közti interakció természete és gyakorisága szignifikánsan összefügg a kötődés fejlődésével. E példák egyértelműen cáfolják azt a felfogást, mely szerint a kötődés az iránt alakul ki, aki a gyerek fiziológiai, legfőképp táplálkozási szükségleteit kielégíti. Sok szakember, köztük Emerson és Schaffer, Ainsworth, Rheingold, (1961) Walters és Parke (1965) kutatásai azt mutatják, hogy a

csecsemő már pár hetes korától érzékeny a szociális ingerekre. Nemcsak a mosoly és a gögicsélés, de a szemkontaktus is fontos szerepet játszik az anya és a csecsemő közti erős érzelmi kötelék kialakulásában. E szerzők szerint a csecsemő sokkal inkább ahhoz a személyhez fog kötődni, aki szociális interakcióba lép vele, mint ahhoz, aki csak testi szükségleteit elégíti ki.

Az idegenekkel szembeni félelem kialakulása

Mielőtt a csecsemőben kialakul az idegenektől való félelem, három fejlődési szakaszon halad keresztül. (Freedman, 1961; Schaffer, 1966; Ainsworth, 1967) E fázisok a következők:

1. Amikor a csecsemő még nem tud különbséget tenni ismerős és ismeretlen között.
2. Amikor az idegenek megjelenésére pozitívan és szívesen reagál, bár már nem annyira, mint azokra, akik ismerősök neki.
3. Amikor az ismeretlenek láttán komoly marad.

A csecsemőknél eltérő korban jelenik meg a félreérthetetlen félelem első megnyilatkozása idegenek láttán. A csecsemők kisebb hányadánál ez már huszanhathetes korban észlelhető. Néhányuknál viszont csak a kétéves kor körül jelentkezik.

Abban egyetértenek a kutatók, hogy a csecsemő növekedésével az idegenektől való félelme is egyre nyilvánvalóbbá válik. Arra a kérdésre azonban különböző vá-

laszokat adnak, hogy ez a félelem mikor a legintenzívebb. Morgan és Picciuti (1969) szerint a kétéves korban, Ainsworth (1967) szerint pedig a kilenc-tizedik hónapban.

4. fázis: Célok vezérelte partnerkapcsolat kialakulása

Számos adat támasztja alá azt a megfigyelést, miszerint a második és harmadik életév alatt a kötődés sem intenzitásából, sem állandóságából nem veszít semmit. A hároméves kor betöltésekor azonban változások történnek a kisgyerekek életében, mivel többségük elkezd óvodába járni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy bár eleinte sírnak, mikor anyjuk otthagyja őket, rövid idő elteltével már leköti őket a többi társsal a játék. Ezek alapján a hároméves kort követő legszembetűnőbb változás, hogy a gyerekek egyre inkább el tudják viselni anyjuk átmeneti távollétét, és hogy a legtöbbször idegen helyen is biztonságban érzi magát az anyát helyettesítő személy pl. közeli rokon, óvónő segítségével. Ez azonban csak az alábbi feltételek esetén valósul meg:

a/ ha az anyát helyettesítő személy ismerős

b/ ha a gyerek egészséges

c/ ha a gyerek tudja, hogy hol tartózkodik édesanyja.

E feltételek hiányában a gyerekek túlságosan "anyássá" válnak, vagy viselkedésükben más rendellenesség észlelhető.

2. A KÖTŐDÉS ALAKULÁSA A KISGYERMEKKORT KÖVETŐEN

A kötődés első megjelenésének és kifejlődésének elemzése után nézzük meg, hogy miként alakul a gyerekek ragaszkodása a kisgyermekkor után.

a/ óvodás és kisiskolás kor

Bár a legtöbb gyereknél a harmadik év betöltése után némi csökkenés tapasztalható kötődésének intenzitásában, viselkedésében ez most is központi szerepet játszik. Amikor pl. egy öt-hatéves gyerek társaival játszik és valami rossz történik eközben vele, azonnal visszatér a szülőhöz vagy az azt helyettesítő személyhez. Ha valami megijeszti, rögtön keresi a közvetlen kapcsolatot szüleivel.

b/ serdülőkor

Ekkor a gyermeki kötődés csökken a szülőkkal szemben a csecsemő- és kisgyermekkorban tapasztaltéhoz képest. Más felnőttekkel ugyanilyen, de néha még erősebb érzelmi kötelékben van a serdülő, és a szexuális vonzódás is egyre erősebbé válik benne más nemű társai iránt. A serdülés két szélsőséges esete, amikor a kamasz érzelmileg elszakítja magát szüleitől, vagy képtelen kötődés kialakítására családján kívül. Ennek ellenére a kamaszok többségére az jellemző, hogy továbbra is szorosán kötődnek családtagjaikhoz, de más emberekhez is ragaszkodnak. Érdekes, hogy a legtöbb társadalomban a lányok sokkal jobban kötődnek anyjukhoz, mint a fiúk. Young és Willmott (1957) kimutatta, hogy

a fejlett nyugati országokban ez a kapcsolat anya és lánya között a felnőttkorban is megmarad és fontos szerepet tölt be szociális kapcsolataikban.

c/ felnőttkor

A kamaszkorban és a felnőttkorban a kötődés nemcsak a családon kívüli emberekre terjedhet ki, de csoportokra, szervezetekre is. Ilyen pl. egy munkacsoport, egy politikai csoport vagy egy iskola, kollégium. A csoporton vagy szervezeten belül a serdülő vagy a felnőtt sok emberhez kevésbé, néhányhoz viszont erősen kötődik. Bizonyos, hogy a felnőttkor kötődései egyenes folytatásai a gyerekkoriaknak. Pl. szerencsétlenség vagy betegség esetén az emberek ugyancsak igényt tartanak mások közelségére, támogatására, mint azt láttuk a kisgyerekek esetében. Veszélyhelyzetben a felnőtt hasonlóan a gyerekhez, szoros kapcsolatot keres egy számára megbízható személlyel. Scott (1971) érdekes hipotéziseket fogalmazott meg e korról kapcsolatosan. Ezek nincsenek még vizsgálati adatokkal kellőképpen alátámasztva, de a mindennapos tapasztalatok sokban megegyeznek velük.

- A kötődések nem szűnnek meg a gyerekkor után, hanem életünk végéig megmaradnak. A később kialakulókat a régebbi tapasztalatok, kötődések nagyban befolyásolják.
- Az emberek hajlamosak általánosítani megelőző kötődéseiket a tanulás törvényei alapján. Új érzelmi kötelék gyorsabban fog kialakulni olyan személlyel,

aki ismerősnek tűnik számukra.

- Az emberek általában ragaszkodnak azokhoz a személyekhez, tárgyakhoz, akikkel vagy amikkel tartós kapcsolatuk volt. Ez a kapcsolat lehet önként vállalt pl. egy házasság, de lehet kényszerből létrejövő is pl. börtönben kialakult kapcsolatok.
- Azok a személyek, akik önként vagy kényszerből hosszú ideig kapcsolatot tartanak fenn egymással, végül kötődni fognak. Egy házaspár esetében a kötődés kialakul attól függetlenül, hogy szeretik vagy gyűlölik egymást a felek. Vagy egy másik példa, amikor kényszerből jön létre a ragaszkodás: börtönőr és rabok kapcsolata.

IV. A szorongásos kötődés (anxious attachment) vizsgálata

Az eddigiek során megfigyeltük a kötődés kialakulását, a fejlődését meghatározó külső és belső feltételeket. Most azt vizsgáljuk meg, hogy a szorongásos kötődés miben különbözik az eddig tárgyaltaktól.

1. A szorongásos kötődést kiváltó körülmények

A szorongásos kötődés abból a félelemből táplálkozik, hogy a szeretett személy hozzáférhetetlenné válik, és/vagy nem reagál a gyerek ragaszkodására. Ezt különböző feltételek erősítik föl a gyerekekben. Tizard és Tizard (1971) kutatása az állandó anyai gondozás nélkül felnövő kisgyerekekre irányult. 30 családban és 30

intézetben élő kétéves gyerek kötődését hasonlították össze. Bebizonyosodott, hogy míg a családi környezetben növekedő kisgyerekek anyjukhoz kötődtek leginkább, addig az intézetben neveltek több személyhez is ragaszkodtak. Azonban ezek közül volt egy kedvenc, akihez leginkább vonzódtak. A két csoport kötődéseinek jellege is különbözött. Az intézetben lévő gyerekek kötődése sokkal szorongásosabb volt, mint a velük egykorú családban nevelkedőké. A szorongásos kötődés kialakulását kiválthatja az is, ha a gyereket elkülönítik bizonyos ideig anyjától. Fagin (1966) kórházban lévő másfél és hároméves gyerekeket figyelt meg, akiknek egy része anyjuk társaságában, más részük viszont anya nélkül töltötte el a benntartózkodást. (Bár ezeket a gyerekeket is mindennap látogatta anyjuk.) Kiderült, hogy azok a gyerekek, akik anyjuk nélkül voltak a kórházban, hazatérve sokkal nyugtalanabbak voltak, anyjukhoz való kötődésük pedig jóval szorongásosabbá vált. Ezzel szemben azokon a gyerekeken, akik anyjuk társaságában töltötték el a kórházi tartózkodást, sem a nyugtalanság, sem a szorongás jelei nem mutatkoztak. A fenti megfigyelésekhez Moore (1964) hozzáfűzi, hogy az anyától történő elszeparálás a legtöbb kisgyereken mély érzelmi nyomokat hagy, s erre a gyerekek főként a második és harmadik életévben a legérzékenyebbek. Mint láttuk, a nem állandó anyai gondoskodás és az elkülönítés kiválthatja a gyereken a szorongásos kötődést. Van azonban egy harmadik tényező is, (a szülői maga-

tartás) amely szintén előhívhatja ezt. Sok tapasztalat támasztja alá azt a megfigyelést, hogy némely családban gyakran fenyegetik a gyereket azzal, hogy ha nem lesz jó, nem fogják szeretni vagy el fogják hagyni. A klinikai tapasztalatok megerősítik a fentieket, továbbá kimutatták, hogy az elhagyással kapcsolatos fenyegetések pl. Ha nem leszel jó, anya el fog menni és itt fog hagyni. Ha nem leszel jó, anya beteg lesz és meg fog halni stb. szintén nagy szerepet játszanak a szorongásos kötődés kialakulásában. Newson és Newson (1968) 700 családdal folytatott kutatása ugyancsak bebizonyította, hogy a megvizsgált szülők 27%-a rendszeresen használja ezeket a fenyegetéseket. Azonban más az előfordulási arányuk a különböző társadalmi rétegekhez tartozó családok körében. Legritkábban (10%) az értelmiségi családokban fordulnak elő, míg az irodai és hivatali dolgozók közt aránylag magas (34%) a használatuk. Meglepő, hogy ez a szám közelítően megegyezik a munkás családok esetében talált adatokkal.

Az eddigi vizsgálatok alapján tehát megállapítható, hogy a szorongásos kötődés megjelenésében három fő tényező játszik fontos szerepet: a permanens anyai gondozás hiánya, a gyerek rövidebb-hosszabb ideig tartó elkülönítése anyjától, és az a szülői magatartás, amely elhagyással fenyegeti a gyereket, ha nem megfelelő a viselkedése.

2. A szorongásos kötődés és a különböző gyermekkori félelmek kapcsolata

Ennek kapcsán az iskolaiszony, az állatoktól való félelem és a tériszony összefüggéseit vizsgáljuk meg a szorongásos kötődéssel.

a/ iskolaiszony (school phobia) és az iskolába járás elutasítása (school refusal)

Ezek kialakulását Bowlby (1973) számos kutatási eredményt felhasználva négy fő családi interakcióból vezeti le.

- Az anya, ritkábban az apa krónikus szorongásos kötődéstől szenved, s ezért a gyereket otthon tartja maga mellett.

Erről az interakcióról Eisenberg (1958), Clyne (1966) és Sperling (1967) vizsgálataiból nyerünk információkat. Kiderült, hogy ezekben a családokban az anya vagy az apa, de lehet, hogy mindkettő neurózistól, ill. egyéb pszichés betegségtől szenved.

- A gyerek attól fél, hogy valami rettenetes történik anyjával vagy apjával, míg ő az iskolában van, ezért otthon marad.

Talbot (1957) 24 gyerek tanulmányozása során megállapította: "Elmondható minden megfigyelt gyerekről, akár ötéves, akár tizönöt, hogy attól félt, szörnyű dolog fog történni anyjával vagy más közeli hozzátartozójával, ha ő nincs otthon." A jelenséget kétféleképpen magyarázzák. Az egyik magyarázatot a pszichoanalitiku-

sok adják, akik szerint a gyerek azért félti anyját, mert tudatalattijában ellenségesen érez iránta, és fél, nehogy ez aktivizálódjon. A másik magyarázat jóval elfogadhatóbbnak tűnik, mert a szülők elvesztéséért érzett aggodalmat a gyerek saját tapasztalataiból vezeti le. Pl. egy gyerek akkor fél, hogy anyja beteg lesz vagy meghal, miután a rokonok vagy a szomszédok körében betegségről vagy halálról hallott. Több megfigyelés (Lazarus 1960; Davitson 1961) szintén ezt látszik megerősíteni, mivel kimutatták, hogy az iskolába járás elutasítása akkor jelentkezik a gyerekek-nél, mikor anyjuk beteg lesz, vagy egy közeli rokon meghal. Ezen kívül a gyerek félelmét az is kiválthatja, ha otthon sokszor fenyegették azzal, ha nem lesz jó, anyja vagy apja beteg lesz vagy meg fog halni, ami szintén előhívhatja az iskolába járás elutasítását. (Argles és Mackenzie 1970).

- A gyerek attól fél, hogy vele történik valami rossz, ha elmegy otthonról.

Ennél az interakciónál szintén a már felvázolt szülői fenyegetések játszanak nagy szerepet abban, hogy a gyerekekben kialakul a szorongás.

- Az anya, ritkábban az apa attól fél, hogy gyerekével borzalmas dolog történhet az iskolában, ezért nem engedi el oda.

A jelenség magyarázatára szintén két elképzelés született. Az első a pszichoanalízisé, amely azt tartja, hogy a szülők túlzott aggodása azért jön létre, mert

tudat alatt ellenséges érzelmeket táplálnak gyerekek szemben, s félnek, hogy ez realizálódhat. A másik magyarázat szerint a szülők azért féltik gyermeküket, mert emlékeznek néhány tragédiára, amely a közvetlen környezetükben játszódott le. Pl. Eisenberg (1958) leír egy olyan esetet, amikor az apa azért aggódott túlságosan fia iránt, mert annak bátyja 17 éves korában hirtelen meghalt, s ebben az apa bűnösnek érezte magát.

A négy felsorolt családi interakció nemcsak önmagában jelenhet meg, hanem egymással összefonódva is. Közülük az első típus a leggyakoribb, s általában ehhez szokott hozzájárulni valamelyik másik a további három közül. Ezt az összefüggést támasztja alá Davidson (1961) vizsgálata is, aki 30 olyan anyát figyelt meg, akinek gyereke elutasította az iskolába járást. 12 esetében talált depressziós tüneteket, 18-nál pedig különösen súlyos szorongást mindenféle szeparációval kapcsolatosan. Az apáknál előforduló pszichés zavarok szerepe szintén nagy a gyerekekben kialakuló iskolaiszonyban. Hersov (1960) 15 apát figyelt meg, s közülük 8-nál súlyos pszichés problémát talált. Másik négyen komoly depressziós tünetek mutatkoztak, egy pedig krónikus szorongástól szenvedett.

b/ tériszony (agoraphobia)

A tériszony és az iskolaiszony összevetése során Bowlby (1973) sok hasonlóságot talált. Ezek a követke-

zók:

- Mind a tériszony, mind az iskolaiszony esetében a gyerekek fél olyan helyen tartózkodni, ahol sok ember van.
- Mindkettő esetében a gyerekek hajlamosak a szorongásra és a depresszióra.
- A tériszonytól szenvedők többsége egyben iskolaiszonytól is szenved.
- Mindkét fóbia könnyen alakul ki a gyerekekben a közvetlen környezetében bekövetkezett betegség vagy halál esetén.

A tériszony eredetét többféleképpen magyarázzák, amelyek közül csak a két legfontosabbat emeljük ki. Az egyiket a pszichoanalitikus iskola képviseli. Eszerint a tériszonytól szenvedő gyerekek azért maradnak anyjuk közelében, mert ez meggátolja anyjukkal kapcsolatos tudatalatti ellenszenvük kitörését. A tanuláselmélet képviselője, Marks (1969) viszont azt állítja, hogy a tanuláselmélet sem azt nem magyarázza meg, hogy ezek a félelmek miért alakulnak ki valakiben, sem azt, hogy a tériszony miért jelentkezik leggyakrabban más fóbiákkal közösen. A probléma még megválaszolatlan, de Marks fölveti annak a lehetőségét, hogy a félelmek és szorongások egy eddig még nem ismert fiziológiai eredetre vezethetők vissza.

c/ iszonyodás az állatoktól (animal phobias)

Két klasszikus eset leírása ismert a szakirodalomban.

Az egyik Freudtól (1909) származik, aki egy ötéves kisgyerek lovakkal szembeni félelmét elemzi, a másik Mary Cover Jones (1924) eseteírása, amely egy közel hároméves gyerek iszonyát vizsgálja fehér patkányoktól, nyulaktól stb. Ezekből és más vizsgálatokból az derül ki, hogy sok gyermekben és valószínűleg a felnőttekben is az állatoktól való iszonyodás egyik kiváltója az a szorongás, amely a családi interakcióban gyökerezik.

Összefoglalva a különböző gyerekkori iszonyok és a szorongásos kötődés kapcsolatát kutató vizsgálatok eredményeit, számunkra úgy tűnik, mintha a pszichológia egyelőre még nem tudná kellőképpen megmagyarázni e jelenségek eredetét, összefüggéseit. Az azonban valószínű, hogy a gyerekkorban jelentkező fóbiák és a családi interakciók által meghatározott szorongásos kötődés között kapcsolat áll fenn.

3. Túlzott függőség (overdependency)

Miért van az, hogy egyes emberek az átlagosnál jóval nagyobb függőséget mutatnak valaki vagy valakikkel kapcsolatban? A probléma megválaszolására öt hipotézis született meg:

- Némely gyermekben nagyobb a libidós szükséglet, mint másokban, s ezért érzékenyebbek kielégítettségük hiányára. (Freud 1917)
- Vannak olyan gyerekek, akikben lényegesen erősebb a

- halálösztön, mint másokban, s. ez néha súlyos depressziós szorongásban nyilvánul meg. (Klein 1932)
- Néha születés közben, vagy az azt követő hetekben súlyos idegi károsodás lép föl, amely fokozhatja a szorongás potenciáját. (Greenacre 1941; 1945)
 - Néhány gyerek korai libidós szükségleteinek túlzott kielégítése folytán sokkal jobban nélkülözi ezek kielégítésének hiányát mint mások. (Freud 1926)
 - Némely gyereket túlérzékennyé tesz a valóságosan átélt szeparáció vagy a szeretett személy elvesztésének élménye (Edelston 1943; Bowlby 1951). De ugyanilyen hatást válthatnak ki a gyerekből a szeretett személy elvesztésével kapcsolatos fenyegetések is. (Suttie 1935; Fairbairn (1941)

A közölt hipotézisek keletkezésének évszámaiból látszik, hogy ezek nem éppen a legfrissebbek. Ezért érdemes számba venni azokat a vizsgálati eredményeket, amelyek a kérdést a közelmúltban próbálták megválaszolni. Stendler (1954) 20 olyan hatéves gyereket figyelt meg, akiket tanáruk túlzottan függőnek talált. A gyerekeket két csoportba sorolták. Az egyikbe (6 fő) azok kerültek, akik mindenben anyjukhoz fordultak segítségért, a másikba pedig azok (14 fő), akik egyedül is meg tudták oldani a feladatokat, de megzavarta őket, ha anyjuk nem volt jelen. Az első csoportba tartozó hat gyerek stabil családban nevelkedett. Anyjuk viszont túlzottan védte, óvta őket, ezért nem tanulták meg az önállóságot. A másik csoportban lévő 14 gyerek

közül 11 nagyon zavaros családi háttérrel rendelkezett. Hol anyjuk, hol nagyanyjuk gondozta őket, apjuk többször elhagyta a családot, majd újból visszatért. Ezek alapján Stendler azt a következtetést vonta le, hogy a túlzott függőség főként akkor alakul ki a gyerekekben, ha sorozatosan elszeparálják őket, vagy ehhez hasonló élményekben van részük. Ez a megállapítás kissé hiányosnak tűnik, hisz az első csoportba tartozó gyerekek túlzott függőségét egészen más okokkal magyarázta Stendler. Lehetséges, hogy mind a túlzottan védő, óvó szülői magatartás, mind az állandó anyai gondoskodás hiánya, a sorozatos szeparáció ugyancsak a gyerek túlzott függőségét eredményezi?

Newson (1968) négyéves kisgyerekek megfigyelésekor azt vette észre, hogy legtöbbszörnek, akik féltek az elkülönítéstől már volt ilyen élményben részük, és vagy ők, vagy anyjuk hospitalizált volt. Ezen kívül a kutatók szignifikáns összefüggést találtak a túlzott függőség és az olyan gyakori szülői fenyegetések között is, mint a gyerek elhagyása annak rossz magatartása esetén.

V. A gyerekkori kötődések alakulása az egyik szülő halála esetén

Arra a kérdésre próbálunk ennek kapcsán válaszolni, hogy milyen változásokat idéz elő a gyerek kötődésének alakulásában annak a személynek az elvesztése,

akihez a legszorosabb érzelmi szálak fűzték. A probléma vizsgálata csak az elmúlt két évtizedben kezdődött meg két úttörő jellegű munka megjelenésével (Kliman 1965; Becker és Margolin 1967), majd ezt számos kutatás és megfigyelés követte. A legtöbb vizsgálat az apa elvesztése utáni változásokat elemzi a gyerek kötődésében, így az anya halálával beálló változásokról jóval kevesebb adat áll rendelkezésünkre.

1. Különböző életkorú gyerekek reagálása a bekövetkezett halálesetre

A legfontosabb feladat annak tisztázása, hogy mely életkorban képes a gyerek valamennyire megérteni a halál gondolatát, következményét. Bowlby (1980) a következő eredményekre jutott a kérdés tanulmányozása során. A gyerekek reakcióit a halálra hathónapos koruk előtt nem lehet megfelelő módon elemezni. Úgy tűnik, ekkor még nem képesek felfogni ezt. Hét-tizenhét hónapos koruk között azonban már érzékenyen reagálnak anyjuk vagy apjuk elvesztésére, és ez sok hasonlóságot mutat idősebb társaik reakciójával. Tizenhét hónapos kor után ez a hasonlóság még nagyobb. Bowlby főként a tizenhét hónapos kortól a két éves korig terjedő életszakaszt vizsgálta a kérdés kapcsán. Először olyan gyerekeket figyelt meg, akik kedvező körülmények között maradtak az egyik szülő halála után is. Bowlby kedvező körülményeknek az alábbiakat tekinti:

- Ha a halálesetet megelőzően a gyerek erősen kötődött

szüleihez.

- Ha a gyerek halállal kapcsolatos kérdéseire azonnal és pontosan felelnek, és nem rekesztik ki a családi gyászból.
- Ha az elhunyt anya vagy apa helyére olyan személy kerül, aki biztosítja a gyerek számára a szoros kötődés kialakulásának lehetőségét.

A körülmények akkor kedvezőtlenek:

- Ha a gyerek nem kap, vagy valótlan választ kap a halálesettel kapcsolatos kérdéseire. Pl. Apa az égbe ment. Anya elaludt, és többé nem fog fölébredni stb.
- Ha a gyereket teljesen kizárják a családi gyászból. Ekkor a gyerek nem érti, hogy miért vannak körülötte fekete ruhában, hogy miért sír gyakran anyja vagy apja.
- Ha a meghalt szülő helyébe nem lép egy állandó helyettes, akivel a gyerek idővel szoros érzelmi kapcsolatba kerülhet.

Megfigyeléseinek eredményeként Bowlby megállapítja, hogy a tizenhathónapos kisgyerekek közül sokan meg tudják őrizni az elvesztett szülő emlékét, és nemcsak akkor képesek visszaemlékezni rá, mikor külön emlékeztetik őket erre. Néha a legváratlanabb helyzetekben beszélnek róla, vagy éppen kérdezősködnek felőle. Más kutatók szintén hasonló következtetésre jutottak, kiegészítve a fentieket azzal, hogy a kisgyerekek különbséget tudnak tenni igazi anyjuk és a helyébe lépő személy között, és hogy "új anyjukhoz" csak fokozato-

san alakul ki kötődésük. Bowlby állítását igazolják a három- és négyéves gyerekek megfigyeléséből származó eredmények is (Furman 1974; Robertson és Robertson 1971).

2. A gyerekekben kialakuló pszichés zavarok az egyik szülő halálát követően

Főként az egyik szülő halála után kedvezőtlen körülmények közé kerülő gyerekekben alakulnak ki pszichés problémák.

a/ A szorongás továbbélése (persisting anxiety)

A gyermekkori gyászal foglalkozó tanulmányok mind-egyike leírja, hogy a gyerekek gyakran félnek attól, hogy a még élő szülő is meghal, vagy elhagyja őket. Ezt a szorongást az olyan körülmények, mint pl. a családban egyszerre több halál következik be, a másik szülő megbetegszik stb. nagyon fölerősítik. A gyerekekben kialakulhat az a félelem is, hogy ők fognak hamarosan meghalni. A fiúkban ezt a szorongást apjuk, a lányokban anyjuk halála válthatja ki.

b/ Az önvád és a bűnösség érzésének továbbélése

(Persisting blame and guilt)

Az önvád és bűnösség érzését főként az válthatja ki, ha a gyerek nem tudja, hogy mi idézi elő a halált. Arthur és Kemme (1964) vizsgálata azt mutatja, hogy a megfigyelt kisgyerekek legalább 40%-a azt képzei, hogy része van anyja vagy apja halálában. Ezt vagy önmaguktól találják ki, vagy az élő szülő sugallja ne-

kik.

c/ Túlzott aktivitás: agresszív és kóros kitörések

(Overactivity: aggressive and destructive outbursts)

Azok a gyerekek, akik anyjuk vagy apjuk elvesztésére agresszív kitörésekkel és/vagy haraggal reagálnak, bizonyos fokig bűnösnek érzik magukat a halál miatt. A régi mondás szellemében -Legjobb védekezés a támadás.- próbálják ezzel kapcsolatos feszültégeiket levezetni.

d/ Betegesen felfokozott jókedv (euphoria)

Az eufória szintén gyakran jelentkezik a gyerekeknél a szülő halálát követően. Sok esetben ezt azzal lehet magyarázni, hogy a gyerekek úgy érzik, megszabadultak attól a feszélyezettől korlátozástól, amit az elhunyt jelentett számukra.

3. A gyerekkorban átélt gyász és a felnőttkorban jelentkező pszichés rendellenességek összefüggése

Bowlby (1980) számos klinikai megfigyelés alapján a következő állításokat fogalmazza meg a problémával kapcsolatosan:

- Azokban az embereknél könnyebben fejlődhetnek ki pszichés zavarok, akik gyerekként elvesztették apjukat vagy anyjukat.
- Azok a felnőttek komolyabban foglalkoznak az öngyilkosság gondolatával, akiknek gyerekkorukban meghalt az anyjuk vagy az apjuk.
- Ezek a felnőttek általában túlzottan függőek, és gyakran depresszióssá válnak.

Adam (1973) pszichés problémákkal küszködő egyetemisták (17-27 év közöttiek) körében az öngyilkosság gondolatának előfordulását vizsgálta. A hallgatókat három csoportba sorolta. Az elsőbe azok kerültek (35 fő), akik gyerekként halál következtében elvesztették apjukat vagy anyjukat. A második csoportot azok képezték (29 fő), akik valami más okból kifolyólag veszítették el az egyik szülőt. A harmadikba pedig azok kerültek (50 fő), akik ép családban nőttek föl. A kutatás kimutatta, hogy annak a két csoportnak közel a fele komolyan foglalkozott az öngyilkossággal, ahol az egyetemisták valami miatt elvesztették anyjukat vagy apjukat. Ezzel szemben az ép családokból kikerülőknél csupán 10%-ában merült föl az öngyilkosság lehetősége. Nem meglepő ezek után az sem, hogy míg az első csoportból hatan (17%), a másodikból négyen (14%), a harmadikból pedig csak ketten (4%) kísérelték meg az öngyilkosságot. A fenti adatok azt mutatják, hogy a gyerekkorban elszenvedett gyász mellett a szülők más jellegű elvesztése is pl. válás nagymértékben elősegíti, hogy a gyerekekben előbb vagy utóbb kialakuljanak bizonyos pszichés problémák. A szorongásos kötődéssel és a túlzott függőséggel kapcsolatos megfigyelések (Barry, Barry és Lindeman 1965), továbbá a depressziót elemző kutatások (Brown és Harris 1978) is hasonló eredményekre jutottak. Más kutatók pl. Furman (1974), Kliman (1965), Glick (1974) pedig a külső körülmények, főleg az életben maradt szülő hatását hangsúlyozzák a

gyerek pszichés fejlődésében.

Összefoglalva azokban az emberekben nagyobb valószínűséggel fejlődhetnek ki pszichés rendellenességek, akik gyerekkorukban valami miatt elvesztették anyjukat vagy apjukat. Azonban a pszichés problémák kialakulásában a környezetnek, főként a megmaradt szülő hatásának rendkívül nagy szerepe van.

VI. A kötődéssel ellentétes folyamat: elkülönülés (detachment)

Általában akkor jelentkeznek, amikor a gyerekek (hat hónapos kortól hároméves korig) egy hétnél többet töltenek el anyjuk nélkül, majd újra találkoznak vele. Ekkor az elkülönülés, a kötődés legteljesebb hiánya mutatkozik a gyerekeken anyjukkal szemben. Ezt a folyamatot Heinicke és Westheimer (1966) tíz gyereknél (koruk 13 hónapostól 32 hónaposig) figyelte meg, akik minimum tizenkét napot töltöttek el anyjuktól távol. Az anyával történő első találkozáskor a tíz gyerek mindegyikén észrevehető volt bizonyos mértékű elkülönülés anyjuktól. Legtöbbjük sírt vagy közel állt a síráshoz. A leírtakat a tünettel foglalkozó korábbi vizsgálatok is megerősítik. A kutatók így egyetértenek abban, hogy az anyával szembeni elkülönülés speciálisan akkor lép fel, amikor az anyától távollévő gyerek ismét találkozik vele, és hogy ez szorosan összefügg a távol töltött idő hosszával. Bowlby (1980) e megfigye-

lésekhez hozzáfűzi, hogy egy gyermekben az anyjától történő elszeparálás, vagy annak elvesztése olyan folyamatokat hívhat elő, amelyek pszichés problémákhoz vezethetnek.

VII. KÖVETKEZTETÉSEK

A pszichológia eddig a következő eredményeket tudja fölmutatni a kötődés vizsgálatában.

1. A kötődés eredetére vonatkozóan nincs egységes álláspont a kutatók körében. Vannak, akik a másodlagos késztetés elméletével, s vannak, akik etológiai nézőpontból magyarázzák a jelenség okát.
2. Az emberek és az állatok korai szociális kapcsolataira vonatkozó megfigyelések összehasonlításából kiderül, hogy az imprinting kimutatható a madarak és az embernél fejletlenebb majmok esetében is, sőt ehhez hasonló viselkedési formák a korai gyermekkorban is jelen vannak, és hogy van közös vonás az ember és a többi emlős korai szociális kapcsolatainak kialakulásában.

Mind a majom, mind az emberi csecsemőben megszületéskor vannak olyan ösztönös viselkedési minták pl. megkapaszkodás, szopás, átölelés, amelyek megfelelő ingerek esetén előhívják a szoros anya-gyerek kapcsolatot, a kötődés kialakulását. A korai szociális környezet mindkét faj esetében azonban jelentősen befolyásolja az újszülött szociális viselkedésének fejlődését. E

megfigyelések azt látszanak bizonyítani, hogy a kötődés okát teljesen különbözőképpen értelmező elméletek magukban nem képesek jól megmagyarázni a jelenséget. Úgy tűnik, hogy ezek szintézisére van szükség a probléma megoldásához. Az emberben megszületésekor jelen vannak olyan öröklött viselkedési minták, amelyek előhívják a kötődést, de hogy ez milyen erősségű és tartós lesz egy másik személlyel kapcsolatban, azt már nagymértékben belyásolja a csecsemő korai szociális környezete is.

3. Az emberi kötődésekkel foglalkozó vizsgálatok legtöbbször a korai anya-gyermek kapcsolat megfigyelésére korlátozódik.

- a/ Bizonyított, hogy a kötődés első megnyilvánulásai négyhónapos kortól elhúzódhatnak akár egyéves korig is, amely két okra vezethető vissza: egyrészt a csecsemő nem kap megfelelő szociális ingert anyjától, másrészt az egyéni különbségek is fontosak.
- b/ Kiderült, hogy a kötődés veszély esetén sokkal erősebb a gyerekekben, mint máskor.
- c/ Bár a családban felnövő csecsemők és kisgyerekek leginkább anyjukhoz ragaszkodnak, ez nem zárja ki, hogy más ismerős személyekhez pl. apa, testvér is kötődjenek bizonyos fokig.
- d/ A korai gyermekkorban a kötődést kifejező viselkedési formák közül az alábbiak a legfontosabbak: sírás, mosoly, megkapaszkodás, szopás, később megjelenik a kezek felemelése, a hívás stb.

e/ A szorongásos kötődés kialakulásában három tényező játszik fontos szerepet: a permanens anyai gondozás hiánya, a gyerekeknek anyjától történő elkülönítése, és az a szülői magatartás, amely gyakran a gyerek elhagyásával fenyegetőzik annak nem megfelelő viselkedésekor.

4. Azokban az embereken nagyobb valószínűséggel fejlődhetnek ki pszichés rendellenességek, akik gyermekkorukban elvesztették halál vagy más esemény következtében anyjukat vagy apjukat. Azonban a pszichés problémák kialakulásában a környezeti tényezőknek, főként az életben maradt szülő hatásának rendkívül nagy szerepe van.

5. A serdülő- és felnőttkor kötődéseinek alakulásáról jóval kevesebbet tudunk, mint a korai gyermekkoréről, mert e kérdéssel kevesebb vizsgálat foglalkozik. Annyi azonban biztos, hogy az emberi életben korán megjelenő kötődések, ha irányuk és tárgyuk meg is változik, végigvonulnak életünk során.

A KÖTŐDÉST KÖZVETVE VIZSGÁLÓ
PSZICHOLÓGIAI ÉS PEDAGÓGIAI KUTATÁSOK

Az előző fejezetben azokat a kutatásokat mutattuk be, amelyeknek elsődleges céljuk a kötődés vizsgálata volt. Itt most olyan pszichológiai, pedagógiai vizsgálatokat, vizsgálati módszereket veszünk számba, amelyek fő területüknek nem, vagy csak részben tartják a kötődések elemzését, mégis számos információt közölnek erre vonatkozólag. A következő áttekintés a teljesség igénye nélkül, főként a pedagógiai szempontok figyelembe vételével készült.

A gyermekkorban kialakuló kötődési háló fő szinterei a következők: család, különböző csoportok és szervezetek. Az eddigiek során részletesen bemutattuk a családban létrejövő kötődéseket, ezért a szülő-gyerek interakció alakulásával foglalkozó kutatások közül most csak egyet emelünk ki. Szilágyi Vilmos (1978) vizsgálata, amely a pszichoszexuális fejlődést kíséri végig a csecsemőkortól a felnőttkorig, fontos eredményeket derített ki a serdülők és felnőttek érzelmi kötődéseiről. A kérdőíves felmérésben 16 éven felüli szakmunkástanulók és pedagógusjelöltek vettek részt. Szilágyi szerint a párválasztási szocializáció alakulása szempontjából igen jelentős a szülőkhöz fűződő érzelmi kötelékek lazulása, ill. átalakulása, és a jó barát, majd a partnerhez kapcsolódó érzelmi kötődés

képességének kialakulása. Abból a feltételezésből indul ki, hogy az intim problémák megbeszélése az érzelmi kötődés mutatója, továbbá, hogy a kötődés több személyre irányulhat és rangsorolható. Ezért a kérdőív egyik összetett kérdése a "Kivel szokta első- és másodszorban megbeszélni intim problémáit? a/ Serdülőkorban b/ Jelenleg" erre a folyamatra próbált fényt deríteni. A válaszokból a következők derültek ki. A megkérdezettek többsége már a serdülőkorban sem elsősorban a szüleihez fordult intim problémáival. Mindkét nemnél elég magas azoknak az aránya, akik serdülőkorukban senkihez sem kötődtek annyira érzelmileg, hogy őszintén feltárhatták volna intim problémáikat. Mindkét nem jobban kötődik az anyához, mint az apához, továbbá a vizsgálat idején mindkét nemnek partnere volt az első számú bizalmasa. Az említett hasonlóságok ellenére azonban jelentős különbségek mutatkoznak a nemek között. Az anyához kötődő lányok aránya mindvégig kétszerese a fiúkénak, bár a serdülőkorhoz képest az arány mindkét nemnél csaknem a felére csökken. Az apa mint bizalmas a serdülő fiúknál sokkal nagyobb szerepet játszik, mint a lányoknál. A jó barát szerepe a férfiaknál a serdülőkor után növekvő tendenciát mutat, míg a nőknél nagyjából azonos szinten marad. A másodszorban megjelölt bizalmasokra vonatkozó adatok közül kitűnik, hogy milyen magas azoknak a száma, akik nem jelöltek meg második bizalmast (serdülőkorra vonatkozóan a férfiak 49%-a, a nők 39%-a; a vizsgálat idejére

vonatkozólag a férfiak 46%-a, a nők 25,4%-a). A nemek közötti különbségek is jelentősek. Serdülőkorban a férfiak legnagyobb arányban az anyát és a jó barátot említik (10,5-10,5%), majd a partnert (9,5%) és az apát (8%). A nőknél legtöbben (13%) a testvért választják, majd az anya (12%) és a barátnő (10%) következik. A vizsgálat idején a férfiak csaknem egyforma arányban jelölték meg második bizalmasként a partnert, az anyát és a jó barátot (12-12,5%), míg a nők ugyanezeket más arányban választották. (jó barát 24%, anya 22%, partner 11%). Nagyon fontos megfigyelés, hogy csak elvétve fordul elő az érzelmi kötődést jelentő bizalmas-választásban a kedvenc tanár, aki pedig helyzeténél fogva alkalmas lenne erre a szerepre. (A problémára a későbbiek során még visszatérünk).

I. A csoporthoz tartozás, a csoporton belüli kapcsolatok vizsgálata

A csoporthoz tartozás, a csoportban elfoglalt pozíció legfőbb vizsgálati módszere a szociometria. A szociometria első kidolgozója, Moreno szerint a szociometriával megragadható "infrastruktúra" elsődlegesen érzelmi színezetű: a személyes kötődések rendszere, amelyek rokonszenvi választásokban tárulnak fel. Ma a szociometriának számos változata él, közülük csak a Mérei (1971) által megalkotott többszemponú szociometriát említjük meg. Ennek az a célkitűzése, hogy terjedjen ki a jellemzés a társas mező reális viszonyaira: hia-

rerchiájára, funkció jellegű tagolására stb., és hogy adjon tájékoztatást a választásoknak, a kötődéseknek a társas szinten megnyilvánuló motivációjáról. A szociometria sok hasznos adatot tár fel egy társas alakzatról, csoportról, azonban óriási hátránya, hogy egy, vagy csak néhány kritérium alapján ragadja meg a kapcsolatokat bizonyos szektorokban pl. üzemekben, iskolákban stb. Ezért az emberi kötődések feltárásában ennél jóval használhatóbb módszernek tűnik a kontakto-
metriai exploráció, amelynek célja az élettér társas összetevőinek a felmérése. Eszköze egy személy kapcsolatainak, kötődéseinek, viszonyulásainak, egyszóval kontaktusainak az összesítése. Előnye, hogy a vizsgált személy kapcsolatainak a teljes "leltárját" készíti el. Hátránya viszont, hogy explorációval dolgozik, így nem a személy reális szociális mozgásterét rögzíti, hanem az életteret úgy, ahogy az önismeretben tükröződik. Az eljárás első ismert változatát Elisabeth Neumayer dolgozta ki, aki a társas kapcsolatokra irányuló kikérdezés alapján egy szociogramon ábrázolta a gyerekek különféle csoportokban kimutatható kontaktusait. A társas teret négy mezőre tagolta: 1. családi kapcsolatok; 2. intézményes kapcsolatok (iskola, egyház stb.); 3. családon kívüli nem választott, tehát a körülmények révén adott kapcsolatok; 4. választott kapcsolatok. A kapcsolatok érzelmi töltését különféle színekkel ábrázolta a szociogramon. Ennél a módszernél árnyaltabb Fonyó Ilona (1970) eljárása, a kontaktometria. Lénye-

ge: az önismereti élettér társas összetevőinek a rögzítése. Fonyó vizsgálatából kiderül, hogy az emberek társkapcsolatai körülírható rendszert képeznek, s hogy ez a rendszer a felnőtt élet során állandóságot mutat. A komplex társas mező elrendezésének konstanciáját Fonyó úgy értelmezi, hogy a szükségleti és a környezeti tényezők, a személyiség-orientáció és az élettér felszólításai a személy történetének megfelelően alakítják ki bizonyos kapcsolattípusok gyakoriságát, bizonyos kötődési fajták sűrűsödését, tehát a különféle irányú és tartalmú társkapcsolatoknak az arányát. Ezek az irányulások orientációs mintaként állandósulnak, és vezetik a személyt abba az irányba, hogy különböző életszakaszokban újra meg újra ugyanazt a társkapcsolati sémát hozza létre. Pl. van olyan személy, aki minden helyzetben talál szerelmeket, de nem keres barátokat. A kontaktometriai exploráció során a vizsgált személy különféle kapcsolatdimenziók fonalán haladva készíti el kötődéseinek leltárját. Először az egyoldalú, majd az interaktív kapcsolatait gondolja végig. Egyoldalú az a kapcsolat, amelyben a kötődésnek, a hozzátartozásnak az érzése megvan ugyan, de interakció nincs. Egyoldalú kapcsolat lehet viszonyulásunk egy halotthoz. Az interaktív kapcsolat kritériuma a reális jelenlét a társas mezőben. A vizsgált személy minden felmerülő interaktív kapcsolatát több szempontból értékeli. Mindenekelőtt azt jelöli meg, hogy milyen szintű az érzelmi viszonyulása, milyen hőfokú a kötő-

dése. Erre ötfokú pontozó skála szolgál, külön két fokozatban jelölve az ambivalenciát. A viszonyulási pontozás után a vizsgált minden említett személyt a következő paraméterek szerint értékeli: a kapcsolat motiváltsága, az érintetkezés gyakorisága, a találkozások szándékolt, helyzeti vagy akcidentális jellege. Az ötfokú pontozás csak a viszonyulás meghatározásakor használatos, a többi paraméterben a meghatározás két lehetőség közti választással történik (pl. a találkozások szándékoltak-e vagy a helyzet hozza létre őket). A mutatók viszonyítása alapján megállapítható a társas mező extenzitása és intenzitása. A kontaktometriai exploráció e rövid és kivonatos ismertetése alapján is kiderül, hogy olyan jelenségek feltárására alkalmas, amelyeket eddig nem tudtunk megragadni. Új jelenség a másodlagos kapcsolatokból nőtt társas mező és a csökkent intenzitással, esetleg a túlzott intenzitással jellemezhető társkapcsolati rendszer. Azonban a kontaktometria módszere rendkívül munkaigényes eljárás, amely szükségessé teszi egy egyszerűsített technika kidolgozását. Ennek kidolgozása folyamatban van, módszere a kontaktometriai autoregisztráció (Mérei 1971). Lényege a vizsgált személy megtanítása arra, hogy meghatározott sémában saját magát szinte folyamatosan rögzítse és értékelje társkapcsolatait.

II. A szervezeteken belüli kapcsolatok, kötődések feltárása

Az emberek nemcsak a családjukhoz és különböző csoportokhoz kötődnek, de intézményekhez is tartoznak. Ilyen pl. egy felnőttnek a munkahelye vagy egy gyereknek az iskola és az osztály, ahová jár. A szociálpszichológiai és pedagógiai kutatások (Mérei 1974; 1976; Vastagh 1980) nagy figyelmet fordítanak az iskolákban, az osztályokban kialakuló társas alakzatok vizsgálatára, amelynek során legtöbbször a szociometria módszerét alkalmazzák. Ennek előnyeiről és hátrányairól már szóltunk, így itt külön nem térünk ki rá. Helyette a pedagógus és a gyerekek közötti kapcsolatok elemzését emeljük ki. Mint már a disszertáció elején hangsúlyoztuk, a személyekhez és az értékekhez való kötődést egyaránt fontosnak tartjuk. A pedagógus az a személy, aki képes e kettő együttes megvalósítására. Fromm (1985) erről így vall: "Nevelési rendszerünk egyik nagyon kényes kérdése, hogy miközben ismeretanyagot tanítunk, elmulasztjuk azt a tanítást, amely az emberi fejlődés szempontjából a legfontosabb: a tanítást, amit nem adhat meg más, csak egy érett, szerető személy pusztán jelenléte. Kultúránk régebbi korszakaiban vagy Kínában a kimagasló szellemi tulajdonságokat értékelték az emberben a legtöbbször. A tanító sem csupán - sőt nem is elsősorban információforrás volt, hanem azt a szerepet töltötte be, hogy bizonyos emberi magatartásformákat közvetített." Fromm a mintaadásról, a példaadásról beszél, amelynek fontosságát a pedagógia mindig is nagyon hangsúlyozta. Ha egy pedagógus min-

tát tud adni, olyan értékeket tud közvetíteni, amelyek a gyerekekben kialakítják mind a tanárhoz, mind a közvetített értékhez való kötődést. Megítélésünk szerint ez a pedagógus egyik legfontosabb feladata. Az értékekhez kötődés kapcsán szólnunk kell azokról a konkrét vizsgálatokról is, amelyek a gyerekek viszonyulását elemzik bizonyos értékcsoporthoz. Nagy Katalin (1982) 8. osztályos tanulók véleményét vizsgálta olyan erkölcsi értékekről, mint az elvhűség, igazságosság stb. Bebizonyosodott, hogy a mikrokörnyezetben lejátszódó élmények sokkal inkább forrásai az erkölcsi ismereteknek, mint pl. a tananyag. Ez az eredmény arra hívja föl a figyelmet, hogy a tanároknak valóban nagy szerepük van a gyerekek értékorientálásában. Szebenyi Péterné (1985) középiskolások körében végzett kutatása főleg az erkölcs és világnézet kapcsolatáról vallott tanulói vélekedéseket dolgozza föl, de közvetve szintén érinti a diákok erkölcsi és világnézeti értékválasztásait. Az említett vizsgálatok megfelelő kiindulást jelentenek egy, az érték-kötődésekkel foglalkozó pedagógiai kutatás számára.

III. Következtetések

Az ismertetett vizsgálatok, vizsgálati módszerek számos információt közölnek az emberi, főként a gyerekkori kötődések alakulásáról.

1. Közülük számunkra leghasznosabbnak a kontaktometria módszere tűnik, amely egy ember teljes kapcsolat-

rendszerének feltárása során sok adatot tár fel a kötődésekről is.

2. A pedagógiai kutatások csak érintőlegesen, főként a minta- és példaadás, továbbá a különböző értékek, értékcsoportok tanulói megítélésének kapcsán foglalkoznak a kötődés problematikájával.

A PEDAGÓGIAI KUTATÁSOK LEHETŐSÉGE AZ EMBERI
KÖTŐDÉSEK VIZSGÁLATÁBAN

A disszertáció zárórészében a pedagógiai kutatások lehetőségét vázoljuk fel az emberi kötődések vizsgálatában. Mint azt az előző fejezetekben láttuk, a legtöbb eredményt a pszichológia mutatja föl a témában. Ezek a kutatások főként a korai gyerekkorban kialakuló családi kötődésekre irányulnak, ezért a később létrejövő szoros érzelmi kötelékekről nagyon kevesebb tudunk. Sajnos eddig az iskolapedagógia nem fordított kellő gondot a gyerekkori kötődések vizsgálatára, a kötődés nevelő hatására, pedig a különböző kutatások bebizonyították, hogy a gyerekkorban kialakuló kötődési háló megléte, ill. hiánya vagy elégtelensége nagyon fontos szerepet tölt be a személyiségfejlődésben. A pedagógiának, főleg az iskolapedagógiának nagyobb figyelmet kell fordítani a gyerekkori kapcsolat- és kötődési hálók elemzésére azért is, mert Nagy József (1985) szavaival élve "alig képzelhető el a kapcsolatháló gazdagításánál, alakításánál nagyobb hatású nevelői tevékenység." E rövid bevezető után nézzük meg, hogy milyen feladatok várnak a pedagógiára a kötődés kutatása során. Megítélésünk szerint két fő területen lehet megindítani a vizsgálatokat. Az egyik az emberek közötti kötődésekre irányulna, a másik az értékekhez kötődést és a pedagógus szerepét vizsgálná a gyerekek

értékorientációjában, értékválasztásában.

I. Az emberek közötti kötődések vizsgálata kisiskoláskorban és serdülőkorban

A témával foglalkozó szakirodalomból tudjuk, hogy a kötődések alakulásában három fordulópont van. Az első a 2-3. év közül következik be, amikor az anya és a gyerek között meglazul a szoros testi kapcsolat. A második fordulat az iskolába járás kezdetével esik egybe, a harmadik pedig a serdülés korára tehető. Ezekben a periódusokban a gyerekek alkalma nyílik kötődésének első tárgya (ez legtöbbször az anya) mellé vagy helyébe új kötődési tárgyakat keresni. Az óvónő, a tanítónő, a jó barát, majd az első szerelem mind lehetőségek, hogy az anyához fűződő kapcsolat lazuljon, és újabb kapcsolatok létesüljenek. A pedagógiának az eddig kevésbé föltárt két időszakra, a kisiskoláskori és a serdülőkori kötődések alakulására kell koncentrálnia egyrészt azért, mert a gyerekek többségének első kötődési tárgya mellé vagy helyébe olyan személy kerül, akinek van valamilyen kapcsolata az iskolával, ahová a gyerek jár. Ez lehet valamelyik tanár, osztálytárs, iskolatárs stb. Másrészt a pedagógusoknak a gyerekekkel szembeni magatartását nagyban segítené, ha ismernék tanítványaik kötődéseit. Ennek fölmérésére egy kérdőív szolgálna, amely segítségével megismernénk a két kritikus periódus alatti kötődések irányát, extenzitását és intenzitását. A kötődési hálók ismereté-

ben ki lehetne szűrni azokat a gyerekeket, akik kötődési vákuumban élnek, vagy kapcsolataik nagyon beszűkültek. Ezeket olyan feltételek közé kell helyezni, ahol lehetőség nyílik a minél gazdagabb és tartalmasabb kapcsolat- és kötődési hálók kiépülésére. Nagy József (1985) tesz erre néhány javaslatot: "Megfontolható például az is, hogy a kötődési vákuumban élő, a veszélyeztetett, a támaszra szoruló növendékek közül néhányat az erre alkalmas és az ilyen munkát igénylő pedagógus föl vállal, miután sikerült a személyes kapcsolatot, a vonzalmat, a bizalmat kialakítani. Vagy a pedagógus azokban az osztályokban, melyekben tanít, kiválaszt néhány tanulót, akik legközelebb állnak hozzá, és ezeknek demonstrátori, segédpedagógusi feladatokat ad rendszeresen, szerényeket természetesen. A lényege ennek nyilvánvalóan az, hogy fórumot kínál a szorosabb együttműködésre, a személyes törődésre, kötődésre." A két példán kívül bizonyára számos más lehetőség is kínálkozik, amelyeket össze kellene gyűjteni, le kellene írni a pedagógusok számára, hisz célunk a gyerekek kötődéseinek gazdagítása, elmélyítése.

II. A pozitív értékekhez való kötődés kialakítása gyerekkorban

A személyek közti kötődések vizsgálata mellett a másik nagy kutatási lehetőség a pedagógiában annak tisztázása, hogyan lehet a gyerekeket pozitív értékek, értékcsoporthoz felé orientálni, kötődéseiket kialakítani

velük kapcsolatosan. Manapság ezt főként a tananyagok által próbálják megvalósítani. Azonban Erich Frommal egyetértve valljuk, hogy az egyéni ráhatás, az egyéni mintaadás során sokkal nagyobb lehetőség nyílik a pozitív értékek átadására, a hozzájuk való ragaszkodás kialakítására. Mindannyiunk számára ismert, hogy a pedagógusok többsége ma ezt a fontos feladatot nem képes megoldani. Azonban azt is tudjuk, hogy régen is, ma is voltak és vannak olyan intézmények, pl. egyházi iskolák, angol egyetemi kollégiumok, ahol nagyon erős értékkötődéseket tudnak kialakítani a diákokban. Ezért érdemes megvizsgálni ezeket az iskolákat közelebbről is, hogy milyen eszközökkel, tanári módszerekkel érik el hatásukat. Továbbá ki kellene dolgozni egy olyan kérdőívet, amely a gyerekek értékkötődéseit tárná föl.

Bizonyára a kötődés kapcsán még jó néhány kérdés tisztázása hátra van a pedagógia számára. Ilyen pl. annak feltárása, hogy a gyerekeket milyen erős érzelmi kötelékek fűzik az egyes állatokhoz, növényekhez, tájakhoz és értéktárgyakhoz. Mi itt csak azt a két területet emeltük ki, amely nekünk a legizgalmasabbnak tűnik. Hisszük, hogy a felvetett kérdések bármelyikének kutatása hozzásegít a személyes törődés és kötődés pedagógiájának kidolgozásához.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szakirodalom elemzése során legtöbb információt a pszichológiai vizsgálatokból merítettünk, amelyek viszont legfőképp a korai gyerekkorban kialakuló kötődésekkel foglalkoznak. Így a pedagógia számára ennél fontosabb életszakaszok, a kisiskoláskor és a serdülőkor kötődéseinek alakulásáról kevés információ áll a rendelkezésére. A pedagógiának e két életkorra, továbbá az értékekhez való kötődés vizsgálatára kell koncentrálnia azért is, hogy meg tudja tenni az első lépéseket a kötődés pedagógiájának kidolgozására. Ebben a következő már feltárt eredmények segítik.

1. Kötődések nemcsak emberek között alakulnak ki. Egyes állatokhoz, tárgyakhoz, növényekhez, főként értékekhez és az őket képviselő közösségekhez, csoportokhoz ugyanúgy ragaszkodhatunk, mint embertársainkhoz. Az embereket egymáshoz fűző szoros érzelmi kötelékek mellett fontos szerepük van a más élő rendszerekhez, értékekhez, értéktárgyakhoz való kötődéseknek is.
2. A kötődés eredetére vonatkozóan nincs egységes álláspont a kutatók körében. Vannak, akik a másodlagos készítés elméletével, s vannak, akik etológiai szempontból magyarázzák a jelenséget.
3. Úgy tűnik, hogy a kötődés az érzelmek csoportjába tartozik, s szeretet fogalmával sok hasonlóságot

mutat. Kialakulásában azonban a drive-érzéseknek ugyancsak fontos szerepük van.

4. Az emberek és az állatok korai szociális kapcsolataira vonatkozó megfigyelések összehasonlításából kiderül, hogy van közös vonás az ember és a többi emlős szociális kapcsolatainak kialakulásában.
5. Az emberi kötődésekkel foglalkozó vizsgálatok legtöbbször a korai anya-gyermek kapcsolat megfigyelésére korlátozódik.
6. A serdülő- és felnőttkor kötődéseinek alakulásáról jóval kevesebbet tudunk, mint a korai gyermekkoréről, mert e kérdéssel kevesebb vizsgálat foglalkozik.
7. A pedagógiai kutatások eddig csak érintőlegesen, főként a minta- és példaadás, valamint a különböző értékek, értékcsoportok tanulói megítélésének kapcsán foglalkoztak a kötődés problematikájával.
8. A pedagógiának jóval nagyobb figyelmet kell fordítania a gyerekkori kötődések vizsgálatára, a kötődés nevelő hatására, és meg kell tennie az első lépéseket a személyes törődés és kötődés pedagógiájának kidolgozására.

Disszertációnkkal ennek elméleti előkészítését kíséreltük megalapozni.

Áttekintett és elemzett szakirodalom

- Adam, K. S. 1932. Childhood parental loss, suicidal ideation and suicidal behaviour. In. E. J. Anthony and Koupernik (eds.) The child in his family. The impact of disease and death. New York and London: John Wiley
- Andorka, R.- Buda, B. 1984. Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Vélemények, viták. Kossuth, Bp.
- Ambrose, J. A. 1961. The development of the smiling response in early infancy: an Experimental and theoretical study of their course and significance. Ph. D. Thesis, University of London.
- Ainsworth, M. D. S. 1967. Infancy in Uganda: Infant care and the growth of attachment. Baltimore, Md: The Johns Hopkins Press.
- Argles, P. and Mackenzie, M. 1970. Crisis intervention with a multiproblem family: A case study. J. Child Psychol. Psychiat. 11, 187-195.
- Arthur, B. and Kemme, M. L. 1964. Bereavement in childhood. J. Child Psychiat. 5, 37-49.
- Bagdy, E. 1986. Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó, Bp.
- Buda, B.- Szilágyi, V. 1974. Párválasztás. A partnerkapcsolatok pszichológiája. Gondolat, Bp.
- Barry, H. Jnr.; Barry H. III. and Lindemann, E. 1965.

Dependency in adult patients following early maternal bereavement. *J. Nerv. Ment. Dis.* 140, 196-206.

- Bateson, P. G. 1964. An effect of imprinting on the perceptual development of domestic chicks. *Nature*, 202, 421-422.
- Bateson, P.G. and Reese, E.P. 1969. The reinforcing properties of conspicuous stimuli in the imprinting situation. *Animal behaviour*, 17, 692-699. Id. Hinde, R. 1974. *Biological bases of human social behaviour*. McGraw-Hill, New York.
- Becker, D. and Margolin, F. 1967. How surviving parents handled their young children's adaptation to the crisis of loss. *Amer. J. Orthopsychiat.* 37, 753-757.
- Bowlby, J. 1951. *Maternal care and mental health*. Geneva: WHO.
- Bowlby, J. 1958. The nature of child's tie to his mother. *The International Journal of Psychoanalysis*. Vol. 39. 350-373.
- Bowlby, J. 1969. *Attachment and loss*. Vol.1. Attachment. London: Hegarth Press.
- Bowlby, J. 1973. *Attachment and loss*. Vol.2. Separation: anxiety and anger. London: Hegarth Press.
- Bowlby, J. 1980. *Attachment and loss*. Vol.3. Loss: sadness and depression.

London: Hegarth Press.

- Brown, G. W. and Harris, T. 1978. The social origins of depression: A study of psychiatric disorder in women. London: Tavistock Publ.
- Clyne, M. B. 1966. Absent: School refusal as an expression of disturbed family relationships London:Tavistock.
- Davitson, S. 1961. School phobia a manifestation of family disturbance: Its structure and and treatment. J. Child Psychol. Psychiat. 1, 270-187.
- Dollard, J. and Miller, N. E. 1950. Personality and psychotherapy. New York. McGraw-Hill.
- Edelson, H. 1943. Separation anxiety in young children: A study of hospital cases. Genet. Psychol. Monogr. 28, 3-95.
- Eisenberg, L. 1958. School Phobia: A study in the communication of anxiety. Amer. J. Psychiat. 114, 712-718.
- Fagin, C. M. R. N. 1966. The effect of maternal attendance during hospitalization on the post-hospital behavior of young children: A comparative study Philadelphia: F. A. Davis.
- Fairbain, W. R. D. 1952. Psychoanalytic studies of the personality. London: Tavistock, Routledge.
- Fonyó, I. 1970. Társas kapcsolatok elemzése kontakto-metriai módszerrel. Magyar Pszichológiai Szemle XXVII. 3.

- Freedman, D. G. 1961. The infant's fear of stranger and the flight response. *J. Child Psychol. Psychiat.* 2, 242-248.
- Freedman, D. G. and Keller, B. 1963. Inheritance of behavior in infants. *Science*, 140, 196-198.
- Freedman, D. G. 1965. Hereditary control of early social behavior. In *determinants of infant behavior*. Vol. 3. Ed. B. M. Foss. London: Methuen, New York: Wiley
- Freud, S. 1917. Introductory lectures on psycho-analysis. Part. III. SE 16.
- Freud, S. 1926. Inhibitions, symptoms and anxiety. SE. 20, 87-172.
- Freud, S. 1940. An outline of psycho-analysis. S. E. 23.
- Fromm, E. 1985. *A szeretet művészete*. Helikon, Bp.
- Furman, E. 1974. *A child's parent dies: Studies in childhood bereavement*. New Haven and London: Yale University Press.
- Gewirtz, J. L. 1969. Mechanisms of social learning: some roles of stimulation and behavior in early human development. In. Goslin, D. A. (ed.): *Handbook of socialization theory and research*. Rand. McNally College Publishing Co. Chicago.
- Glick, I. O.; Weiss, R. S. and Parkes, C. M. 1974. *The first year of bereavement*. New York: John Wiley Interscience.
- Greenacre, P. 1941. *The predisposition to anxiety*.

- In greenacre, trauma, growth and personality.
New York: Norton, 1952.
- Greenacre, P. 1945. The biological economy of birth.
In greenacre, trauma, growth and personality.
New York. Norton, 1952.
- György, J. 1967. Az antiszociális személyiség.
Medicina, Bp.
- Harlow, H. F. and Zimmermann, R. R. 1967. Affectional
responses in the infant monkey. In. Harper,
R.N.(ed.): Current research in motivation.
Holt, Rinehart and Winston, New York.
384-404.
- Heincke, C. and Westheimer, I. 1966. Brief separations.
New York. International Universities Press,
London: Longmans Green.
- Heller, Á. 1968. Egyén, közösség, ellentét vagy lát-
szatellentét. Kritika, VII.évf. 1, 10-21.
- Heller, Á. 1970. A mindennapi élet. Akadémiai, Bp.
- Heller, Á. 1978. Az ösztönök. Az érzelmek elmélete.
Gondolat, Bp.
- Hermann, A. 1986. Emberré nevelés. Tankönyvkiadó, Bp.
- Hermann, I. 1943. Az ember ősi ösztönei. Bp.
- Hersov, L. A. 1960. Refusal to go school. J. Child
Psychol. Psychiat. 1, 137-145.
- Hinde, R. A.; Rowell, T. E. and Scencer-Booth, Y.
1964. The behaviour of socially living rhesus
monkeys in their first six months. Proc.zool.
Soc. Lond. 143, 609-649.

- Jones, M. C. 1924. A laboratory study of fear.
The case of Peter. Pedag. Semin. 31, 308-315.
- Klein, M. 1932. The psycho-analysis of children.
London: Hogarth.
- Kliman, G. 1965. Psychological emergencies of
childhood. New York: Grune and Stratton.
- Künzler, E. 1969. Zwei Hypothesen über die natur der
frühkindlichen Sozialbeziehungen. Psyche,
23, 25-27.
- Lawick-Goodal, J. 1975. Az ember árnyékában. Gondolat, Bp.
- Lazarus, A. A. 1960. The elimination of children's
phobia by deconditioning. In. H. J. Eysenck
(ed.) Behaviour therapy and the neuroses.
Oxford: Pergamon.
- Levendel, L.- Mezei, Á . 1972. Az alkoholista beteg
személyisége. Akadémiai K. Bp.
- Marks, I. M. 1969. Fears and phobias. London:
Heinemann Medical.
- Marton, L. M. 1976. Korai társmegevonás (szociális dep-
priváció) hatására fellépő kóros viselkedés
élettani közvetítő folyamatai. In. Szoc.
Pszic. kutatások Magyarországon. 338-348.
- Mérei F. 1971. Közösségek rejtett hálózata.
Közgazdasági és Jogi K. Bp.
- Mérei F. 1974. Szociálpszichológiai vizsgálatok az is-
kolában. FPI, Bp.
- Mérei F. 1976. Iskolai osztályok szociálpszichológiai

- elemzése. FPI, Bp.
- Moltz, H. 1963. Imprinting: An epigenetic approach. Psychological Review. 70; 123-138.
- Moore, T. W. 1964. Children of full-time and part-time mothers. Int. J. Soc. Psychiat., Special Congress Issue no. 2.
- Morgan, G. A. and Ricciuti, H. N. 1969. Infants responses to strangers during the first year. In. Determinants of infant behaviour. Vol. 4. Ed. B. M. Foss. London: Methuen, New York: Barnes N.
- MTA Irod.Tud.Intézet Értéktudományi Kutatócsoport. 1979. Irodalom és társadalmi értékek. Literatura 4, 421-453.
- Murányi, M. 1974. Az értékorientációk fejlesztése. Tankönyvkiadó. Bp.
- Nagy, J. 1985. Csapdák és kiutak. Köznevelés, 42, 12-16.
- Nagy, K. 1982. Igazságos, becsületes, bátor. Tk. Bp.
- Newson, J. and Newson, E. 1968. Four years old in an urban community. London: Allen and Unwin; Chicago: Aldine.
- Pataki, F. 1975. A fiatalok társulási módjainak alakváltozásai. In. Pszichológiai tanulmányok XIV. Akadémiai K. Bp. 337-347.
- Polak, P. R., Emde, R. and Spitz, R. A. 1964. The smiling response to the human face. J. nev.

- Prescott, J. W. 1967. The psychology of maternal-social deprivation and the etology of violent-aggressive behaviors. Colloquim at McGill University, Montreal
- Ranschburg, J. 1975. A szülői magatartás és a nevelői attitűdök hatása a gyermeki viselkedésre. In. Pszichológiai tanulmányok XIV. Akadémiai K. 33-51.
- Ranschburg, J. 1984. Szeretet, erkölcs, autonómia. Gondolat. Bp.
- Rheingold, H. L. 1961. The effect of environmental stimulation upon social and exploratory behavior in the human infant. In determinants of infant behaviour, I. ed. B. M. Foss. London: Methuen, New York: Wiley.
- Robertson, J. and Robertson J. 1971. Young children in brief separation: A fresh look. Psychoanal. Study Child 26, 264-315.
- Rosenblum, L. A. 1971. Infant attachment in monkeys. In. The origins of human social relations. Ed. by H. Schaffer London, New York. Academic Pr. 85-113.
- Sacket, G. P. 1970. Unlearned responses, differential recurring experience and the development of social attachment by rhesus monkeys. Id. Hinde R. A. 1974. Biological bases of human social behaviour. McGraw-Hill, New York.
- Schaffer, H. R. and Emerson, P. E. 1964. The

- development of social attachment in infancy.
Monogr. Soc. Res. Child Dev. 29, No.3, 1-77.
- Schaffer, H. R. 1966. The onset of fear of strangers and the incongruity hypothesis. J. Child Psychol. Psychiat. 7, 95-106.
- Schur, M. 1961. Animal research panel. American Journal of Orthopsychiatry. 31.
- Scott, J. P. 1963. The process of primary socialization in canine and human infants. Monographs of the society for research in child development. 28, 1-47.
- Scott, J. P. 1971. Attachment and separation in dog and man: Theoretical propositions. In. The origins of human social relations. Ed. by H. Schaffer London, New York Academic Pr. 227-247.
- Sperling, M. 1967. School phobia. Classification dynamics and treatment. Psychoanal. Study Child 22, 375-401.
- Stendler, C. B. 1954. Possible cause of overdependency in young children. Child Devl. 25, 125-146.
- Stevens, A. G. 1971. Attachment behaviour, separation anxiety, and stranger anxiety. In. The origins of human social relations. Ed. by H. Schaffer London, New York. Academic Pr. 137-147.
- Suomi, S. J. and Harlow, F. H. 1978. Early experience and social development in rhesus monkeys.

In. Social and personality development. Ed.
by M. E. Lamb, University of Michigan.
252-272.

Suttie, I. D. 1935. The origins of love and hate.
London: Kegan Paul.

Szebenyi Péterné 1985. Erkölcs és világnézet a szemé-
lyiségfejlődésben. Tankönyvkiadó, Bp.

Szilágyi, V. 1978. Pszichoszexuális fejlődés- párvá-
lasztási szocializáció. Tankönyvkiadó, Bp.

Talbot, M. 1957. Panic in school phobia. Amer. J.
Orthopsychiat. 27, 286-295.

Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. 1986.
Kossuth K. Bp.

Tizard, J. and Tizard, B. 1971. The social development of
two-year-old children in residential nurseries.
In. H. R. Schaffer (ed.) The origins of human
social relations. London and New York:
Academic Press.

Vastagh, Z. 1980. Mikrocsoportok az iskolai osztályok-
ban. Akadémiai K. Bp.

Walters, R. H. and Parke, R. D. 1965. The role of the
distance receptors in the development of
social responsiveness. In advances in child
development and behavior. Vol.2. ed. L. P.
Lipsitt and C. C. Spiker. New York and Lon-
don Academic Press.

Wolff, P. H. 1963. Observations on the early
development of smiling. In determinants of

infant behaviour Vol.2. ed. B. M. Foss.

London: Methuen, New York: Wiley.

Young, M. and Willmott, P. 1957. Family and kinship in
East London. London: Routledge and Kegan
Paul New York: The Free Press.